

Künye:

Sayı: 1
Yıl: 2025
Sayfa: 49-70

 Namık Sinan TURAN^{a*}

^a Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi,
nsturan@istanbul.edu.tr

* Sorumlu Yazar

Geliş Tarihi: 19.11.2025
Kabul Tarihi: 16.12.2025
Yayın Tarihi: 31.12.2025

Atf:

Turan, N.S. (2025). İdeal ile Gerçeklik Arasında Bireyin Doğuşu ve Cumhuriyet'in Öncü Kuşakları. *Erciyes Sanat Akademisi*, 1, 49-70. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18232797>

İdeal ile Gerçeklik Arasında Bireyin Doğuşu ve Cumhuriyet'in Öncü Kuşakları

Öz

Cumhuriyet'in ilk kuşaklarının yetişme süreçleri, modern Türkiye'nin devlet-toplum ilişkilerini ve kültürel formasyonunu inşa için en kritik konulardan biri olarak kabul edilmiştir. Bu dönem, bireyin devlet tarafından yeniden tanımlandığı, toplumsal dönüşümü taşıyacak "öncü kuşakların" bilinçli biçimde üretildiği bir laboratuvar niteliği taşır. Erken Cumhuriyet kadroları, toplumu dönüştürmenin temel birimini "modern, rasyonel ve yurttaşlık bilinci yüksek birey" olarak tanımladı. Bu, Osmanlı'nın tebaa merkezli düzeninin yerine, toplumun değil, bireyin sorumluluğuna dayalı, bilimsel aklı ve laikliği rehber alan, ulus-devlet kimliğiyle donatılmış, kamusal alanda etkin, üretken bir insan tipinin inşası demektir. Dolayısıyla birey, yalnızca hukuki olarak değil ahlaki, kültürel ve zihniyet düzeyinde de yeniden kurgulandı. Yeni bireyin yetiştirilmesinde eğitim reformu merkeziydi. Cumhuriyetin modern eğitim kurumlarında eğitimin içeriği bilimsel düşünceyi yerleştirmek, ulusal tarih ve dil bilinci kazandırmayı hedefliyordu. Biyoloji, coğrafya, yurttaşlık bilgisi gibi dersler, bireyde modern dünya görüşü oluşturmak için araçsallaştırıldı. Erken Cumhuriyet'in birey inşası bazen özgürleşme perspektifiyle, bazen de disiplin ve yönlendirme ağırlıklı biçimde gerçekleştirilmişti. Devlet, yalnızca yeni bir rejim kurmak değil, bu rejimi taşıyacak yeni bir insan tipini de yaratmak için kapsamlı, kültürel ve kurumsal bir program yürüttü. Eğitim politikaları, kültürel kurumlar, gibi araçlar üzerinden biçimlenen bu süreç, rejimin öncü kuşaklarını Türkiye tarihinin en belirleyici "öncü modernleşme sınıfı" haline getirdi. Türkiye'de modernleşme, bireyin hem toplum içindeki konumunu hem de kendine bakışını dönüştüren bir süreç olarak sanatla yakın bir etkileşim içinde gelişmiştir. Sanat bu yeni bireyselliğin hem mekânı hem de dili olmuştur. Öte yandan modern devlet, ulus inşası ve kamusal düzeni biçimlendirme sürecinde sanatı bir temsil ve meşruiyet aracı olarak kullanmıştır. Görsel sanatlarda, resim ve müzikte akademiler, müzeler, kültür politikaları ve destek mekanizmaları aracılığıyla "ulusal" ya da "modern" sanatı yönlendirmeye çalışmıştır. Cumhuriyetin ilk kuşakları bu sürecin bir parçası olmuştur. Bu makalede yurttaş kimliğiyle örülü bireyin inşasında Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kültürel siyaset ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Ulus inşası, Yurttaş kimliği, Birey, Kültür, Siyaset

The Emergence of The Individual Between Ideal and Reality and The Pioneer Generations of The Republic

Abstract

The upbringing of the Republic's first generations has long been viewed as a key element in shaping state-society relations and the cultural foundations of modern Turkey. This period operated almost like a social laboratory: the state sought to redefine the individual and to deliberately cultivate "pioneer generations" who would carry the new project of social transformation. For the early Republican leaders, the

Screened by

Except where otherwise noted, content
in this article is licensed under a
Creative Commons 4.0 International
license. Icons by Font Awesome.

basic unit of this transformation was the “modern and rational individual with a strong sense of citizenship.” This meant moving away from the Ottoman system, which was centered on subjects, toward a model that emphasized individual responsibility—guided by scientific reasoning and secular principles, grounded in a national identity, and capable of acting productively and confidently in public life. In this sense, the individual was reshaped not only in legal terms but also morally, culturally, and intellectually. Education was placed at the heart of this new vision of personhood. The curriculum of the Republic’s modern schools sought to promote scientific thinking and to cultivate an awareness of national history and language. Courses such as biology, geography, and civics were used intentionally to foster a modern worldview among students. The early Republic’s approach to forming this new individual sometimes carried an emancipatory tone, while at other times it relied more heavily on discipline and guidance. The state aimed not only to establish a new political order but also to create the kind of human being who could sustain it—through a broad cultural and institutional program. Shaped by education policies, cultural institutions, and similar mechanisms, these first generations eventually came to represent what is often described as the Republic’s “pioneer class of modernization.” Modernization in Turkey has developed in close interaction with art as a process that transforms both the individual’s position within society and their view of themselves. Art has become both the space and the language of this new individuality. On the other hand, the modern state has used art as a means of representation and legitimacy in the process of nation building and shaping public order. In the visual arts, painting, and music, it has attempted to steer “national” or “modern” art through academies, museums, cultural policies, and support mechanisms. The first generations of the Republic were part of this process. This article explores the cultural politics of the early Republican years in constructing the individual as a bearer of civic identity.

Keywords: Nation Building, Citizen Identity, Individual, Culture, Politics.

Giriş

19. yüzyılda Osmanlı aydını gelenekten gelen düşünsel mirasın ona sağladığı konfordan sıyrılarak içinde yaşanılan çağın güçlükleri karşısında devleti ve doğmakta olan bireyi kurtaracak yeni bir düşünce hattı inşa etme zorunluluğuyla karşı karşıya gelir. Bu zorunluluk imparatorluğun iç ve dışta yaşadığı meşruiyet kriziyle, Avrupa’da Aydınlanma ile başlayan değişimlere uyum süreciyle yakından ilgilidir. Avrupa oryantlizmi Osmanlı toplumunun durağanlığı, değişime karşı direnme potansiyeli üzerinde dursa da 18. yüzyıldan itibaren yaşananlarla, aydın ve bürokratların gözlerinde değişim artık geçmişteki kadar ürkütücü değildir. Hatta bazılarında göre kaçınılmazdır. Ahmet Resmî Efendi ünlü *Hulâsa*’sında putları yıkıp, geleneksel düzenin çöküşünü duyururken o düzenin temelindeki ideolojiye bağlılığı zayıflatıyordu ister istemez (Ahmed Resmi Efendi, 2011, s. 24; Aksan, 1997, s. 8). Elbette bu bile başlı başına bir krizin işaretiydi ve değişim iklimini haber veren aynı cüretkâr tavır Enverî ve Vâsıf gibi çoğu devlet erkânına mensup kimseler tarafından da ortaya konuyordu.¹ Tanpınar’ın “Avrupalılaştırma hareketinin beyannamesi” diye nitelediği İbrahim Müteferrika’nın *Usûl’ül-hikem fî Nizâmü’l-ümem*’de çözmeye çalıştığı problem “İslâm dünyası geri kalırken Batı’nın neden ilerlediği” meselesiydi. Gerçi daha çok Osmanlıların Avrupa orduları karşısındaki yenilgilerinin nedenlerini tespit edip, çözüm üretmeye çalışıyorsa da dikkat çektiği hususlar yeni bir dönemin karakterini belirlemekteydi. Ona göre Batı’nın gelişmesinin nedenleri arasında düşünüş, yaşayış ve algılayış tarzlarındaki farklılık belirleyiciydi. Avrupalıların bilime ve gelişmenin ince tekniklerine vakıf olmaları, uzun süreden beri gayretle çalışmaları, araştırma ve anlama çabaları, tartışma ve aralarında istişare etmeleri üstünlüklerine alt yapı sağlamıştır. O hâlde yapılacak olan onların ahvâllerini öğrenmek ve ona göre hareket etmektir. Müteferrika, dünyayı ve kendini tanımanın önemine dikkat çekerken başarı için “*bir devlet kendi hâlini ve kudret ve miknetini*

¹ Örneğin Menhchinger’e göre (2022), Ahmet Vâsıf Efendi’nin yaşamı Osmanlı politik edebiyatının ahlaki yenilenme, savaş ve barış, adalet ve özgür irade üzerine tartışmalar gibi yeni yönlerini açığa vurmanın yanı sıra, İslâm felsefesini, ahlakı ve devlet idaresini köklü biçimde sarmış hayati bir tepkiyi ifade ediyordu.

ve aczini dahi fehm ü idrâk eylemek lâzımdır" demektedir.²

Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin gelişiminde 18. yüzyıldan itibaren yaşanan gelişmelerin etkisi büyüktü. Karşılıklı önyargıların göreceli olarak aşılına başlandı bu dönemde Avrupa bilgisi özellikle askerî teknoloji, mühendislik ve matbaa alanlarında Osmanlı başkentine geldi. Ahmet Hamdi Tanpınar, 1720'de Paris'e giden Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Avrupa'ya bakışının Evliya Çelebi'nin "akıncı mağrurluğundan" bir hayli farklı olduğuna işaret eder.³ Gerçekten de elçinin Paris'te bulunduğu dönemde onunla tanışan Duke de St. Simon, onun Paris'in kendisine sunduğu her şeyi zevkle ve ferasetle gözlemlediğini, makineleri, imalatçılığı, özellikle madeni paralar ve matbaayla yakından ilgilendiğini yazmıştı. Dahası St. Simon, Türk büyükelçisinin İstanbul'a döndüğünde bir matbaa ve kütüphane kurmaya niyetlendiğini eklemiştir.⁴ Aslen Erdel'in Koloszvar şehrinden olan ve Thököly ayaklanması sırasında bölgedeki Unitarianlar tarafından gerçek bir hâmi durumunda görülen Türk ordusuna sığındığı düşünölen İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaa, birçoklarınınca bir uyanış hareketinin ilk adımıydı. 1727 Temmuz başlarında İbrâhim Müteferrika ile Yirmisekizçelebizâde Mehmet Said Efendi'nin matbaası III. Ahmet'in fermanı ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvasıyla çalışmalarına başlayabilmişti.⁵ Şüphesiz bu çok önemli bir adım olmasına rağmen Müteferrika'nın ölümüne kadar idaresi altında kalan matbaada yalnızca on yedi kitap (yirmi üç cilt) basılabildi.⁶

Avrupa uygarlığı yalnızca Osmanlı başkentinden Batı'ya giden sefir ve devlet adamlarını değil, Osmanlı periferisinden gidenleri de etkiliyordu. Örneğin Mısır'ın azametli valisi Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'ya gönderdiği öğrencilere imamlık yapmak üzere giden Rifat el Tahtavi, yazmış olduğu Paris gözlemlerinde yepyeni bir Avrupa imajı çizmekteydi. Anlaşılan o ki Doğulular için artık Avrupa *benü' l asfar*'ın (sarı benizliler) vatanı olmaktan çoktan çıkmıştı. Rifat, kitabının ilk kısmında kendisini doğduğu köyün ismiyle tanımlarken sonuna geldiğinde bu tanımlama Mısırlı diye değişmişti.⁷ Onun dilinde en dikkat çeken ise vatan kavramının geleneksel anlamından çok farklı biçimde bugünkü manada kullanılmasıydı (Sawaie, 2000, s. 395-410; Lewis, 1991, s. 523-533). Doğu-Batı kültürel etkileşiminde sefirlerin raporlarının önemli yeri olsa da bu bahsedilen diyalogun oluşumunda yalnızca ilk adımdı. Matbaanın kullanılması bilginin kamusallaşması ve daha sonraki süreçte "print-kapitalizmin" getirdiği millî kimliklerin biçimlenmesi sürecine giden yolu açmıştı, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun burjuva Avrupa'daki gelişmeleri takip edip, bunun teknolojik, kültürel ve sosyal kurumlardaki yansımalarını aktarabilmesi yalnızca sefaretnameler ve sınırlı sayıda basılan kitapla olacak şey değildi. III. Selim'den beri Avrupa medeniyetini öğrenme için yurtdışına görevli bürokratlar

² Bilhassa Kâtib Çelebi'nin Cihannümâ'sına yaptığı ilâveler, İbrahim Müteferrika'nın Rönesans sonrası Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermektedir. Bu ilâvelerde yer verilen, Batı'da gelişen yeni astronomi ve kâinat sistemleri hakkındaki bilgiler, yayımını takip eden bir asır boyunca eserinin Türkçe literatürde bu konudaki en önemli metin olmasını sağlamıştır. Müteferrika, *Usûl'ül-hikem*, 13a./33b. Ayrıca bu konuda bir değerlendirme için bkz. (Ölmez, 2020, s. 178-179).

³ Tanpınar, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesine Osmanlı/Türk modernleşme hareketi içinde oldukça büyük bir rol atfeder. Ona göre hemen her satırında mukayese fikrinin görüldüğü bu çalışmada bütün bir program gizlidir (1956, s. 9-10).

⁴ Lewis, sefaretnamelerin ilk örneklerinin oldukça suni biçimde ve politik içerik olarak düş kırıklığı yaratacak nitelikte olduğuna işaret ederken 18. yüzyılın ortalarından itibaren gözlemcilik vasfı daha gelişmiş ve daha iyi bilgilendirilmiş Türk büyükelçilerin yazdığı sefaretnamelerin kalitesinin arttığını yazar (1982, s. 114-116).

⁵ İbrahim Müteferrika'nın yayımladığı kitapların tarih, coğrafya, dil gibi konularla askerlik sahasında olduğu dikkat çekmektedir. Matbaanın ilk kitapları 1000-1200 adet basılırken bu sayı sonralarda 500'e inmiştir. Bunun nedeni basılan kitapların satılmamasıydı (Duverdier, 1992, s. 275-276).

⁶ Basılan kitaplardan bazı örnekler Rus, İsveç, Avusturya ve Fransa hükümdarlarına hediye olarak götürölmüştür. Matbu kitapların satış fiyatları ise beklendiği gibi ucuz değildi. Bununla birlikte Kemal Beydilli'nin işaret ettiği üzere basılan kitap sayısından yola çıkarak ilk matbaayı tümöyle başarısız saymak doğru olmaz. Aksine Müteferrika Matbaası'nın bir okur kitlesi hazırlamakta ve bunları matbu eserlere ısıdırmakta önemli bir hizmeti yerine getirdiği söylenebilir (2004, s. 44-52).

⁷ 19. yüzyılda bireyin kimlik tanımlamasının değişiminde bilhassa Ortadoğu örneğinde Tahtavi dikkat çekici bir portreyi oluşturmaktadır. Bu konuda bkz. (Hourani, 1962, s. 67-102), (Heyworth-Dunne, 1939, s. 961-967), Devamı için bkz. (Heyworth-Dunne, 1940, s. 399-415).

gönderilmişse de⁸ II. Mahmut döneminde bu durum öğrenci gönderilmesiyle farklı bir aşamaya erişti.

Avrupa medeniyetinin tanınması ve teknik eğitim için dışarıya öğrenci göndermede ilk adım Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan gelmiştir. 1815'te İtalya'ya matbaacılık eğitimine giden Suriye asıllı Nicola Massâbiki'yi 1818'de Fransa'ya gönderilen Osman Nureddin izlemiş, bu kişi Paris'te Fransızca, İngilizce ve Matematik eğitimi aldıktan sonra Kahire'ye dönüşünde donanma komutanlığına yükselmiş, ayrıca Bulak Mektebi ve Kütüphanesi'nin müdürlüğünü yürütmüştür. Mısırlı öğrenciler Paris'te *Ecole Egyptienne* adlı kurumda (1826-1835) eğitim görürken Osmanlı hükümeti de 1830'dan itibaren benzer bir adım atmış ve 1830'dan itibaren gönderdiği öğrencilerine burada eğitim aldırılmıştır. Osmanlı öğrencilerinin 1847'den sonra *Ecole Militaire Egyptienne*'nin çatısı altında da eğitim gördükleri bilinmektedir. 1857 yılına gelindiğinde ise askerî ve sivil makamlara adam yetiştirmek ve erkân-ı harb subaylarına, mühendislere, yönetici devlet adamlarına sahip olmak amacıyla Paris'te *Mekteb-i Osmânî* açılmıştır.⁹ Bir süre sonra kapatılan *Mekteb-i Osmânî* yerine yurtdışındaki öğrencilere nezaret ve idare için Talebe-i Osmaniye Müdürlüğü kurulmuş, Fransa ve Belçika'daki öğrenciler bu merkeze bağlanmıştır. 1864-1876 arasında Fransa'ya elli beşi Müslüman, otuz sekizi gayrimüslim olmak üzere toplam doksan üç öğrenci gönderilmiştir. Bunlar çeşitli bilim dallarının yanında subay ve doktor olarak staj yapmışlardır (Arai, 1991, s. 281-285).

30 Haziran 1873'te Fransa ve Belçika'daki öğrenciler geri çağrılarak yurtdışı eğitim askıya alındıysa da 1880'de II. Abdülhamid tekrar yurtdışına öğrenci göndermeye başladı. Onun döneminde muhtelif alanlarda staj, ihtisas ve üniversite gibi çeşitli eğitim türlerinde toplam 423 kişi devlet bursundan yararlandı. Bursların öğrenim alanlarına göre dağılımına bakıldığında askerlik, tıp, ziraat ve mühendislik alanlarının ağırlıklı olduğu görülmekteydi. Bu sayede söz konusu alanlarda Almanya, Rusya, Fransa ve İngiltere'de eğitim görmüş yeni bir kuşak yetişti. Türk tıbbının gelişmesinde önemli yerleri olan Besim Ömer (Akalin) Paşa, Asaf Derviş Paşa, Raşit Tahsin (Tuğsavul), Âkil Muhtar (Özden), Celal Muhtar (Özden), Cemil Topuzlu gibi doktorların yanı sıra modern tarımın gelişmesinde katkıları bulunan Salih Neşet Efendi, Ahmet Cemal Bey, Mehmet Nuri Efendi gibi isimler bu yolla yetişmişlerdi. Abdülhamid döneminde mühendislik eğitimi için giden 24 kişi arasında telgrafçılık yanında maden, inşaat, elektrik, haritacılık ve demiryolları üzerine tahsil görenler vardı (Gençoğlu, 2014, s. 33-73). Aynı dönemde mimarlık, resim, heykeltıraşlık, çini ressamlığı ve müzik dallarında da öğrenciler yurtdışı tahsilden yararlanmıştı. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin faaliyete geçtiği ilk yıllarda bile, mezunlarından bazılarının Avrupa'ya gönderilmesi tasarlanmıştı. Nitekim heykel bölümünden mezun olan İhsan Bey, mimarlık bölümünde mezun Feyzi ve Nizameddin Beyler, Avrupa'ya gönderilen ilk akademiklerdi (Cezar, 1983, s. 5-84). Birinci Ulusal Mimarlık akımının kuramcısı ve uygulayıcısı Mimar Kemaleddin Bey Berlin'de tahsil görmüştü. Aynı akımın bir başka önemli temsilcisi Vedat (Tek) Bey ise Paris'te eğitimini tamamlamıştı. Askerî ressamlar kuşağının en önemli temsilcilerinden Halil (Sözer) Paşa da Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nde Gerome ve Courtois atölyelerinde sekiz yıllık bir eğitim almıştı.¹⁰

II. Meşrutiyet'in ilk aylarından itibaren Avrupa'ya öğrenci gönderme işi yine gündeme gelecekti. İkdâm Gazetes'i'nin 7 Ekim 1908 tarihli nüshasında varlıklı Müslüman ailelere çocuklarını "*itmâm-ı tahsiliye için merakiz-i ilmiyye ve medeniyeye*" gönderme çağrısı yapıyordu. Ailelere gerekirse peynir ekmek yemeleri ancak ellerine geçen parayı vatanın ağlayarak beklediği "*şübban-ı fazilete teslim*"

⁸ Şehzâde Selim'in (III.) Fransa Kralı XVI. Louis ile yazışmalarına aracılık etmek için gönderilen Ishak Bey'in yanında şehzadenin kral ve başvekil için kaleme aldığı iki mektubundan başka, Gouffier'in hariciye nâzırı Vergennes'e hitaben kendisi için hazırladığı, Fransa'da yetiştirilmesiyle ilgili bir tavsiye mektubu bulunmaktaydı (Beydilli, 1999, s. 73-81), (Uzunçarşılı, 1938, s. 191-246).

⁹ Avrupa'da ilk Doğulu öğrenciler ve bunların faaliyetleri hakkında bkz. (Şişman, 2009, s. 1-10), z. Agy., (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri 1839-1876*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Agy., (1986). "Mekteb-i Osmânî", *Ottoman Studies* (V), s. 83-160.

¹⁰ Sanat eğitimi için gönderilenler diğer alanlara göre sınırlı kalsa bile bunlar dönüşlerinde önemli işlere imza atmışlardır. Örneğin Halil Naci, Paris'teki Sevr Çini Fabrikası'na çini ressamlığı öğrenimine gönderilmiş, dönüşünde Yıldız Çini Fabrikası'nda baş-ressam olarak çalışmıştı. Aynı zamanda Bahriye Mektebi'nde resim öğretmenliği yapmış, çeşitli gazetelere karikatürler çizmiştir (Gençoğlu, 2014, s. 57-58; Gençoğlu, 2008).

etmeleri tavsiye edilmişti.¹¹ Aynı yıl içinde devlet orman, maden ve ziraat alanlarında eğitim almak üzere on sekiz öğrenciyi Berlin ve Paris'e gönderdi. Hükümet üyeleri hatta hanedan mensupları bu işe öncülük ettiler. Gazetelerde Said Halim Paşa'nın mühendislik ve hukuk tahsili için Avrupa'ya öğrenci göndereceği duyurulmuştu. 1909 başında bu defa gazeteler şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin masraflarını kendi karşılamak üzere hukuk ve ulûm-ı siyasiye, diğeri ulûm-ı riyaziye ve hendese öğrenimi için iki öğrenciyi Paris'e gönderdiğini yazmaktaydı.¹²

Osmanlı/Türk modernleşme hareketinin gelişim çizgisi içinde imparatorluğu kurtarma ve modern devlet aygıtını kurma düşüncesi merkezde yer alırken yurtdışında ve açılan yeni okullardan yetişenler savunmaya yönelik bir kalkınmacılığın itici gücünü oluşturuyorlardı. Tanzimat ile başlayan liberal reformlar, aslında devletin merkezileşmesini ve bürokrasinin yeniden yapılanmasını gündeme getirirken yeni bir bireyin doğuşunun alt yapısını hazırladı. Söz konusu birey Osmanlı geleneksel dünyasının değerlerinden tümüyle kopmasa bile yeni bir dünyanın eşliğinde bulunduğu farkındadır. Bu dönem, hem Osmanlı toplumunun Batı tarzı toplumsal düzen ve temsillerle tanıştığı, hem de geleneksel İslâmî-Osmanlı ahlak normlarının “medeniyet”, “terbiye” ve “usul” kavramlarıyla yeniden yorumlandığı bir dönüşüm çağıdır. Bu yeniden inşa sürecinin en dikkat çekici alanlarından biri, bireylerin gündelik yaşam pratiklerinde, beden dilinde, hitap tarzında ve toplumsal ilişkilerinde görülen “âdâbımuâşeret” değişimidir.¹³ Toplumsal statüsü mensup olduğu ailenin konumuyla değil, aldığı eğitiminin niteliğiyle belirlenmektedir. Bu devrin yazarlarınca “efendilik” kavramı artık soylulukla değil, doğru davranış biçimleriyle kazanılan bir saygınlık olarak tanımlanır.

Tanzimat sonrası Osmanlı/Türk romanı “aşırı Batılılaşmanın” ve bunun neden olduğu zihinsel bunalımın, hatta çoğunlukla karikatürize edilen, “züppe” şeklinde tanımlanan yeni bir tipin eleştirisini içerse de modern eğitimle bürokraside yükselen öncü bir neslin hikâyesini de aktarır.¹⁴ Bu nesil, dedelerinin yaşadığı dünyadan bir hayli farklı bir fiziksel ve sosyokültürel çevrenin ürünüdür. Kentsel mekânların köklü değişimler geçirdiği, insanların hareket kabiliyetinin arttığı, modern kent yaşamının sunduğu fırsatlardan daha fazla faydalanılan ve birbirleriyle daha fazla temas geçilen bir dünyaydı bu. 1858 Arazi Kanunnamesi sayesinde zenginleşen ve mahallî siyasete hâkim olan kent kökenli toprak sahipleri gibi yeni sosyal sınıfların doğduğu bir dünyaydı. Seküler bir aydın sınıfın ortaya çıkışı, devlet veya misyoner okullarında eğitilen erkeklerin ve kadınların kozmopolit bir burjuva kültürüne katıldıkları, yeni düşüncelerle tanıştıkları, Avrupa'dan gelen konfor unsuru eşyaların gündelik yaşamda daha fazla tüketildiği, konumları gereği layık olduklarına inandıkları siyasal haklar talep ettikleri bir dünyaydı bu. Otomobiller, tramvaylar, gaz lambaları, gramofon, saat kuleleri, elektrik gibi yeni teknolojilerin sosyal ve kültürel yaşamı muazzam ölçüde dönüştürdüğü bir atmosferdir solunan. Bir önemli değişim de geniş ve yaygın bir kamusal alanın gelişip serpilmesi, içinde yeni kültürel, ideolojik ve dinî hareketlerin ortaya çıkışıdır.¹⁵ Aynı dönemde tüm bu gelişmeler sanatsal formlarda geleneksel anlayışın dışında yeni yaklaşımları da beraberinde getirecektir.¹⁶

¹¹ “Ne Duruyorsunuz”, *İkdam*, 7 Ekim 1908.

¹² 1909 yılı bütçe görüşmelerinde hükümet Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi konusunda oldukça cömert davranıyordu. Görüşmelerde Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin 36, Maarif Nezareti'nin 100 öğrenci göndermesi kararlaştırılmıştır. Bunların masrafları için 16.000 liralık bir ödenek ayrılmıştır. Bu yıllarda yalnızca Fransa ve Almanya'ya değil Amerika'ya da öğrenci gönderilmeye başlanacaktı. 1912 yılında Maarif Nezareti hesabına yabancı ülkelerde bulunan 115 öğrenci vardı. Bunlar Fransa, Almanya, İtalya, İsviçre, Budapeşte, Belçika, New York, İngiltere, Rusya gibi ülke ve şehirlerde eğitim görmekteydiler (Erkek, 2015, s. 793-813).

¹³ Tanzimat aydını Avrupa ve dünya tarihiyle ilgilenmeye başlamıştır. Bunun nedeni bulunduğu zaman ve mekânı saptama bilincine erişmiş olmasıydı. Tanzimat sonrası birey ve toplum düşüncesindeki değişime dair bkz. (Ortaylı, 2005, s. 225-257).

¹⁴ “Adab-ı muâşeret” yalnızca görgü veya nezaket kurallarını ifade etmez; aynı zamanda modernleşen Osmanlı kimliğinin dışı varumu, ahlaki terbiyenin sekülerleşen yüzü ve Batı tipi medeni birey idealinin yerel uyarlamasıdır. ¹⁵ Ortadoğu'da modernleşmenin sosyokültürel, iktisadi ve siyasi sonuçlarının Osmanlı İmparatorluğu, İran, Mısır ve Tunus örneklerinden yola çıkarak karşılaştırmalı bir analizi için bkz. (Gelvin, 2011, s. 133-135).

¹⁶ Örneğin Bilen Işıktaş (2018), Şerif Muhiddin Targan'ın sanatını ve icrasını böyle bir dönüşüm döneminin etkisinde değerlendirir. Targan'ı Türk müziğinde modern, bireysel, sahne odaklı sanatçı kimliğinin erken bir örneği olarak ortaya koyar.

Basının gelişmesi, dilin dönüşümünün, gazetecinin ve kamuoyu fikrinin gelişmesiydi aynı zamanda. Edebiyat alanında, kültürel alanda yaşananlar geleneksel formların kalıpları dışında yeni türlerin okuryazar sınıf arasında dolaşımına olanak sağlamıştır (Altuntaş, 2025, s. 169-202). Avrupa edebiyatının önemli kalemlerinin çalışmalarıyla birlikte roman, deneme, tiyatro, gazete yazısı gibi türler Osmanlı dünyasına girer. Şükrü Hanioglu'nun verdiği bir örnek Osmanlı üst sınıfı arasındaki okuma eğilimi ve tercihler hakkında çarpıcıdır. Buna göre Tanzimat sonrasında klasik Türk edebiyatına olan ilgide bir düşüş vardır.¹⁷ Batı'nın kültürel etkilerini Osmanlı gündelik yaşamının birçok alanında farklı boyutlarla tespit etmek mümkündür. Edmondo de Amicis, Tanzimat İstanbul'una dair gözlemlerinde "her yıl binlerce kaftan kaybolup, binlerce İstanbullin ortaya çıkıyor" ifadesine yer verir. Ona göre her gün eski bir Türk ölmekte, Tanzimatçı bir Türk doğmaktadır. Gazete tespihin, sigara çubuğun, şarap iyi suyun, yaylı araba arabasının, piyano davulun, Fransız grameri Arap sarf ve nahvinin, kâgir ev ahşap evin yerini almaktadır. İstanbulun giyen Türk, İstanbul'un geleneksel semtlerinde yaşayan Türk'ten farklı bir kültürel havayı solumaktadır. O, fotoğraf çektirir, Fransızca konuşur ve akşamı tiyatrodan geçirir.¹⁸ Dahası Tanzimat'ın yeni bireyi yediği içtiğine kadar Avrupa'yı model alarak kendini sorgular. Basılı ilk yemek kitabı *Melceü't-Tabbâhîn* Tanzimat'tan beş yıl sonra 1844'te yayınlanırken müellifi Mehmet Kâmil Efendi, İstanbul'daki kadın ve erkek aşçıların temcit makarnası gibi eski yemeklerden başka yemek pişirmeye önem vermediklerinden, masrafların da aşçıların ellerini yakıp hepsinin feryat ettiğinden şikâyet ederek yeni tatlar peşine düşer.¹⁹

Tanzimat sonrası modern okullardan çıkanların dünya görüşüyle medreselilerin dünyası aynı olmayacaktır elbette. Bu yönüyle bakıldığında Tanzimat telifçi ve düalist bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bireyin dünyayı algılayışı değişmiştir, gelenek artık en güvenli sığınak değildir. Zaman zaman tenkit edilen ve çoklukla yeniyile ikamesi gereken modası geçmiş değerler silsilesini ifade etmektedir artık. Geleneksel dünyanın insanı için bu, yüzleşmesi hayli zor bir durumdur. Bir yandan geleneğin şaşmaz ölçütleri tartışmaya açılmış diğer yandan yenedünya düzeninin gereksinimlerinin dayattıkları yaşama nüfuz edememiştir. Sıradan insanın yaşamında alafranga simgesel yüzüyle vardır. Kamu binaları, kâgir inşa edilmiş ve eski ahşap İstanbul'un yanında özentili bir Batı havasını yansıtan yeni muhitleri, buranın adetleri geleneğin sınırlarından çıkma konusundaki Osmanlı insanına meydan okumaktadır.²⁰

Yeni ya da geleneksel dünyaya ait insanların bakış açılarındaki değişim, dünyayı ve toplumu algılama biçiminde de görülecektir. Modern kamusal alan yeni sosyal ve politik gerçeklerle ilgili her türden yeni düşüncenin birbiriyle rekabet edecek şekilde yayılmasını sağlar. Batıcı entelektüeller ve İslâmî modernistlerden oluşan yeni şehirli kalabalıklar için siyasi reformcularla işbirliği yapmak, siyasî enerjilerini meşrutiyetin hayatına vakfetmek kaçınılmazdır. Yeni birey eski siyasal düzen içinde yükselebilecek bir alana sahip değildir, bu nedenle monarşik geleneklere bağlılığı daha zayıf, anayasal bir düzene olan inancı daha yüksektir. Yönetim alanında söz sahibi olabilmeleri monarşik geleneklerin çözülmesi ve yeni bir düzenin kurulmasıyla yakından ilişkilidir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın yarattığı psikolojik ortama feda edilen 1876 Kanun-i Esasi'si ve parlamento, 1900'lerin başında Abdülhamid'in otoriter rejimine karşı bu defa toplumsal tabana dayalı bir hareketle 1908 Meşrutiyet'ini

¹⁷ Osmanlı Devleti'ndeki ansiklopedist akımın en önemli temsilcisi olan Münif Mehmet Paşa ve arkadaşlarının çıkardığı *Mecmûa-i Fünûn*, Mart 1864 tarihinde kurulması düşünülen bir kütüphane için bağış talebinde bulunduğu beş üst düzey yönetici kitaplarını hediye eder. Dikkat çekici olan toplam 126 cilt eser içinde Bacon, Shakespeare, Montesquieu, Helvetius külliyatından Adam Smith ve La Fontaine'in kitaplarına kadar Batılı yazarlarca kaleme alınmış örnekler bulunmasına karşılık İbn Haldûn'un *Mukaddime*'si ile *Kavâid-i Osmâniyye* dışında hiçbir yerli ve Doğu eserine rastlanmamıştır (Hanioglu, 1992, s. 150).

¹⁸ Aslında Avrupalı seyyah De Amicis, tüm bu değişimleri olumlu bir gözle yorumlamaz. Belki de kafasındaki Şark imgesiyle örtüşemediği için bu bir bozulmanın tezahürüdür. Ona göre bir ihtimal yüzyıla kalmadan, eski Türkiye'yi, aramak için Anadolu'nun en uzak vilayetlerine gitmek gerekecektir. Nitekim eski İspanya'da Endülüs'ün en ücra köşelerde arandığı gibi (2021, s. 114-115).

¹⁹ Tanzimat'tan 5 yıl sonra basılan eser, bu yıllarda büyük bir boşluğu kapatmış olacak ki 1844-1888 yılları arasında sekiz kez yayımlanmıştır. Gerçekten de 44 yılda sekiz baskı yapan bir kitap hele o zamanki hayat tarzı düşünüldüğünde dikkat çekicidir (Kâmil, 2015, s. 21-50).

²⁰ Avrupa kültürünün öğelerinin Osmanlı gündelik yaşamına girişi hakkında şu çalışmaya bakılabilir (Solnon, 2013, s. 370-375).

doğuracaktı.²¹ Ortadoğu'nun başka yerlerinde olduğu gibi meşrutiyet hareketlerinin ana çekirdeğini meydana getiren subaylar, bürokratlar ve aydınlar, tıpkı Mithat Paşa gibi genellikle iyi eğitim almış kişilerdi. Bunların eğitimleri belli ölçülerde Batılı sosyal bilimleri, teknik bilgi ve becerileri içeriyordu. Fikirleri hem Batılı hem de yerli kaynaklardan besleniyordu. Osmanlı anayasası Belçika anayasası model alınarak yapılmış, Yeni Osmanlıların fikirleriyle meşrulaştırılmıştı. Meşrutiyetçi hareketlerin liderleri toplumun en ileri eğitim almış kesimini oluşturduğundan devletin geleceğini belirlemede daha büyük rol üstlenmeyi talep ediyorlar, anayasa ve parlamentonun bu rolü teminat altına alacağını düşünüyorlardı (Gelvin, 2011, s. 155-156; Mardin, 1962, s. 133-169).

Sonraki yılların Hasan Âli Yücel'i, çocukluk anılarında Meşrutiyetin ilanından söz ederken "hürriyet demek, öyle Hünkâr yaveri filan tanımamak demektir" şeklinde o günkü hislerini aktarıyordu (1998, s. 161). Hürriyet, tekâmül, terakki, ittihat, adalet gibi kavramlar yeni siyasi lügatin en çok dillendirilen sihirli sözcükleriydi adeta.²² Meşrutiyet başarısızlığa uğrayıp, 1913'te yerini iktidarı ele geçiren askerî liderlerin (*triumvira*) yönetimine bıraksa da gelişen fikir yaşamı bireye yaşadığı çevre ve topluma yön verebileceği inancını aşlamıştı. II. Meşrutiyet'in entelektüel tartışma ortamında Batıcı, Türkçü ve İslâmcıların getirdikleri çözüm önerileri Batı medeniyetinden yapılacak adaptasyonların hangi ölçü ve sınırlar içerisinde olacağı konusunda farklılıklar içerse bile Batı karşısında güçlenebilmek için ondan istifade edilmesi gerektiği konusunda bir ortak tavır olduğu görülüyordu. Batı'dan öğrenme ve Batı'dan irşat olma, Osmanlı siyasi akımlarının sık kesiştikleri ortak eksen gibidir. Osmanlı/Türk modernleşmesi hareketi için Batı bir "mürebbi ve mürşit"tir (Tunaya, 1948, s. 40).

Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat sonrasındaki ilk ideolojiyi medeniyetçilik olarak belirlerken bir vaziyete işaret eder (1956, s. 147). Türk düşüncesinde "medeniyetçilik" genellikle terakki, dolayısıyla Batılılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma anlamlarında kullanılmıştır. Sadık Rifat Paşa'dan itibaren Ahmet Cevdet Paşa, Münif Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi gibi devrin önemli kalemleri tarafından tartışılan ve bir ideal olarak zikredilen medeniyet sonraki yazarlarca bir ideoloji şeklinde görülmüştür.²³ Aslında bu kavramın gelişim çizgisine bakıldığında terakki fikriyle yakından ilişkili olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Georges Sorel'in göstermeye çalıştığı husus, burjuva toplumda "terakki-gelişme" fikrinin o toplumu devam ettirici bir rol oynadığıdır. "Terakki" inancı burjuva toplumunun en çok paylaşılan inancıdır. Buna göre zamanla insanlar daha iyiye gidecek, medeniyet seviyesi yükselecek, toplumu "ilerletecek" daha etkin araçlar bulunacaktır (Mardin, 1992, s. 67). Cevdet Paşa da *Tarih*'inde medeniyeti terakkinin oluşturduğunu belirterek Osmanlılarla Avrupa'nın medeniyet adı altında aynı şeyi anladıklarını savunur. Bilim, keşifler, refah ve modern yönetim (Neumann, 1999, s. 174-175). Nitekim Osmanlı siyasi sistemi, kendisini ilk kez seçilmiş bir meclisle donatırken bu yeniliği "*Âlem-i medeniyetin terakkiyat-ı hazırası*" idealiyle meşrulaştıracaktır. Mithat Paşa meşrutî rejim yeniliğini "devlet-i aliyyenin terakkiyat-ı asri yolunda komşularıyla" aynı düzeyde olması için istiyordu. Ahmet Mithat Efendi için meşrutî sisteme giriş "medeniyet dairesi"ne girme anlamı taşıyordu (Oktay, 2017, s. 57). Ona göre Avrupa medeniyeti Yunan medeniyetinin bir devamıydı, ancak Avrupa'ya onun intikalini sağlayanlar Osmanlılardı. O, ne mutlak derecede bir Batı hayranı ne de mutaassıp bir Doğu savunucusuydu. Her iki medeniyetin iyi ve kötü taraflarını tenkit süzgecinden geçirerek ölçülü, yeni bir sentezin peşindeydi (Okay, 1994; Şeker, 2014, s. 207-220).

II. Meşrutiyet'e uzanan süreçte bireyin dünya görüşündeki, düşünce evrenindeki değişim açıkça tespit edilebilmektedir. Yeni Osmanlıların düşünsel eklektizmi yerini bu dönemde belli düşünce ekolleri üzerinden biçimlenen yaklaşımlarla aydınların eleştirel perspektiflerine bırakacaktır. Örneğin bu dönemde pozitivism bir kültür biçimlendirici olarak atıf almaya başlayacaktır. Pozitivizmin *ordré* ve *progrés* motiflerinden bir hayli etkilenen Ahmet Rıza, siyaset yapıcı temel öge olarak insanı ele

²¹ 1908'de "Meşrutiyet" çerçevesini aşan bir siyasal rejim değişikliği olmuştur. Hükümet artık yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu hâle gelmiştir. Mutlakiyetçi monarşi ve ona hizmet eden bürokrasi ilk kez siyasal süreçten dışlanmaya başlamıştır (Kansu, 2017).

²² Yeni dönemin Osmanlı politik lügati hakkında bkz. (Georgeon, 2004, s. 99-112).

²³ Münif Paşa'nın "medeniyet, terbiye-i umûmîdir" ifadesi, bu zihinsel dönüşümü özetler: medeniyet artık kişisel terbiyenin kolektif biçimidir. Münif Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa gibi Tanzimat aydınları için "medeniyet", yalnızca teknik ilerleme değil, ahlakın toplumsal forma bürünmesidir. Bu bakış, bireyin davranışlarını kamusal alanın düzeniyle ilişkilendirmektedir.

alırken pozitivist bir etik geliştirmiştir. İlerlemenin dinamikleri arasında eğitimi görürken Osmanlı modernleşmesinde Batı düşünce sistematığının benimsenmesinde etkili olmuştur. Nitekim Cumhuriyet'e giden yolda kültürel sürecin laikleştirilmesinde söz konusu düşünce ekolünün Osmanlı/Türk modernleşmesinde mühim rolü vardır. Gelenekçi çevrelerde dahi bunun zihinsel etkilerini görmek mümkündür.²⁴ Bir diğer etkisi ise geleneksel yönetici kadronun başarısızlıkları karşısında bürokrasinin rasyonel kalıplar içinde düzenlenmesi ve siyasi açıdan bu yeni bürokrat kadronun devletçi ideolojiyi kendine eksen yapmasıdır. Ekrem Işın'ın işaret ettiği gibi pozitivist düşünce tarihindeki kalıcı etkisi gerçeğin araştırılmasında bilimin önceliğine vurgu yapan temel önermesiyle belli bir aydın grubun destek verdiği bir düşünce akımı olmaktan çok bir yöntem belirleyici olmasıdır. Yani bireyin bilincini, bilimin hedefleri doğrultusunda disiplin altına almasıdır.²⁵

Batı'ya bakışta, bilim ve rasyonalitenin ışığında toplumun yeniden nizam bulması hususunda Meşrutiyet'in Garpcılar olarak tanımlanan düşünürlerinin tezleri sonraki dönemin politik gündemini, hatta programını belirledi. Önce *Mehtab*, kapatılınca *Şebtab* adıyla yayımlanan derginin temel teması, Batılılaşmanın ihmal edilmesi hâlinde imparatorluğun çökeceğiydi. Abdullah Cevdet'in *İçtihad* dergisinde de aynı tema etrafında çözüm önerileri geliştirilmişti. Garplılığa doğuracağı mahzurlar nedeniyle karşı çıkanlar eleştirilirken, bu kimselerin sorununu, Krupp güllesiyle çarpışmaya çalışan balkabağının arzusuna benzetiyordu.²⁶ Batıcılar gelenek ve taassuba karşı çıkarken bunun toplumun içinde bocaladığı geriliğin ana nedeni olduğunu ileri sürüyorlardı. Toplumsal yaşamda kadın erkek eşitliği, tekke ve zaviyelerin ilgası, fesin terk edilmesi, meşihatta reform, yeni bir etik yaratma düşüncesi, dilde reform, özel girişimin toplumun belirleyici bir unsuru olması gerekliliği, dilde reform ve kanunlarda çağın gereklerine uygun reformlar yapılması gibi taleplerden oluşan program Cumhuriyet döneminde devrimlere çerçeve hazırlayacaktı.²⁷ Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde veri alınan siyasal sistem artık bir imparatorluk değil ulus-devletti. Süreklilik açısından bir çizgi söz konusu olsa bile Cumhuriyet modernleşmesi "nicel birikimlerin nitel sıçramaya dönüştüğü" bir evreydi. Tarım toplumunu, bir sanayi toplumuna çevirmeyi başaran Cumhuriyet olacaktı. Tanzimat'tan beri yoğunlaşan eğitim faaliyetlerine karşın, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden okuryazarlık oranı %10'un altındaydı. Sözlü kültürü yazılı kültüre çeviren, okuryazarlığı %90'a çıkaran yine Cumhuriyet modernleşmesiydi (Alkan, 2004, s. 75-76).

Cumhuriyet'in Bireyi ve Toplumsal Değişim

Cumhuriyet, Anadolu'da Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış bir imparatorluğun mirasını paylaşmak için girişilen işgalin ardından işgalci güçlere karşı verilen direniş hareketinin zafere ulaşması sonrası kurulan devletin rejimi olarak Türk modernleşmesinde yeni bir aşamadır. Bürokratik modernleşmeyi temsil eden Tanzimat, sultani modernleşme olarak tarif edilebilecek Abdülhamid ve nihayet meşrutî modernleşmenin bir ileri aşaması Cumhuriyet modernleşmesidir. Cumhuriyet tarihine yönelik yorumlamalarda ilk yıllardaki resmî söylem yeni devletin ve rejimin köklü bir kopuşu temsil ettiği yönündeyken Tarık Zafer Tunaya gibi kurumsal ve hukuki çizgiyi dikkate alan uzmanlar sürekliliğe işaret etmişlerdir.

Tanzimat Batıcılığı ile Cumhuriyet Batıcılığı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Tanzimat'ın, İmparatorluğu yarı sömürgeleşme pahasına yaşatma çabalarına karşılık, Cumhuriyet Batıcılığı, bir

²⁴ 1911 yılında kolera İstanbul'u sardığında Sırat-ı Müstakim'e gelen okuyucu mektuplarında "eskiden para ile hafızlar tutulup memleketin etrafında devredilirdi şimdi bu uygulamalar bırakıldı" şeklindeki eleştirilere Mehmet Âkif'in verdiği yanıt İslâmcı bir entelektüelin bilime bakışını ortaya koymak açısından önemlidir. Âkif, "evet böyle eski bir usul vardı, lakin hiçbir vakit dindarane değildi... İyice bilmeliyiz ki gerek münferit gerek sâri ne kadar hastalık varsa izalesi için tababetin tavsîye edeceği tahaffuzî, şifaî tedâbirden başka bir şey yoktur" derken İsmail Kara'nın ifade ettiği üzere hiç değilse bu konuda muasırı birçok Müslüman aydın gibi sekülerizmin tam merkezinden konuşuyordu (2003, s. 210-211).

²⁵ Osmanlı son döneminde Beşir Fuat ile başlayıp Ahmet Rıza ile doruğa erişen pozitivist yaklaşımlar içindeki farklı temsil ve yorumlar hakkında bkz. (Işın, 1985, s. 352-362). Ayrıca bkz. (Kabakçı, 2008, s. 41-60).

²⁶ Batıcılardan Abdullah Cevdet'in görüşlerinin değerlendirmesi için bkz. (Hanioglu, 1981), (Mardin, 1964, s. 162-185).

²⁷ 1912 yılında *İçtihad*'ın 55. ve 57. sayılarında Kılıçzade Hakkı tarafından kaleme alınan ve aslında Batıcıların tezlerinin bir özeti olan program hakkında bkz. (Tunaya, 1960, s. 80-81), (Hanioglu, 1985, s. 1382-1388).

bağımsızlık savaşının temelleri üzerine kurulmuştur. Amacı Batı uygarlığı çerçevesinde tam bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Tanzimat'ın Osmanlıcılık yönünün aksine Cumhuriyet ulusçuluk anlayışına dayanmıştır. Tanzimatçılar, kurulu Osmanlı toplum ve devlet düzenini sürdürebilmek için Batılılaşma yoluna girmişlerdir. Oysa Cumhuriyet'te Batılılaşma yeni bir toplum ve devlet düzeni yaratmak içindir. Nitekim 30 Ağustos 1925 günü yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal, yeni rejimin amacını şöyle açıklamıştır: "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılabın gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrı ve bütün eşkâliyle medeni bir heyeti içtimaiye hâline isal etmektir. İnkılabımızın umde aslıyesi budur" (Özertim, 1973, s. 14).

Adaptasyona dayalı Tanzimat'ın toplumsal yaşamda düalist bir görüntü yaratması Cumhuriyet'in ilk kadrolarında eleştirilen bir konudur. Buna göre Batı'nın değer ve kurumlarının tam olarak alınması yerine telifçi bir anlayışa gidilmesi böyle bir duruma neden olmuştur. Yakup Kadri'nin yaklaşımı bunu açık biçimde sergilemektedir: "Tanzimat, medresenin yanı başında mektebi açmakla, taassup ve irtica zihniyetine yeni bir şekil vermiş oldu. Klasik softa tipine bir rokoko softa tipi daha ilave etti. Bunlardan birinin yüzü Şark'a, öbürününki Garp'a dönüktür. Biri sarıklı, cübbe ve şalvarlı, öbürü fesli, setre pantolonludur. Biri hadisten ayetten misaller getirerek konuşur, öbürü, Frenkçe tabirler kullanmadan meramını ifade edemez."²⁸

Cumhuriyet'in ilk dönemindeki başlıca hedef toplumsal anlamda yaşanan bu ikiliği ortadan kaldırmak gerek görüntüde gerekse içerikte Batılı bir modeli inşa edebilmektir. Savaş döneminden başlayarak Cumhuriyet'in erken dönemi boyunca devam eden yenilikler, salt uluslararası alanda bağımsız bir devlet kurma amacıyla yetinmemiş, yeni devleti çağdaş bir siyasi yapı içinde örgütlemeyi modernleşme projesi kapsamında ele almıştır. Egemenliğin halka ait olduğuna ilişkin hükmün anayasallaşması ve saltanatın ilgasının ardından Cumhuriyet'in ilanı, 18 yüzyıl tabi hukuk öğretisinin öngördüğü klasik hakları içeren 1924 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi, hilafetin kaldırılması, laikliğin Cumhuriyet'in diğer ilkeleriyle birlikte anayasa kapsamına alınması, hukuk düzenlemelerinin gerçekleştirilmesiyle devletin siyasi ve hukuk düzeni yeni bir görünüm kazanmıştır. Öte yandan tekke ve türbelerin kapatılması, soyadı kanununun kabulü, uluslararası saat, takvim ve ölçü birimlerinin kabulü, giyim kuşam ve alfabedeki değişim toplum hayatının tüm alanlarını içeren bir programın görünürdeki yansımaları olarak gerçekleşmiştir. Devrimler köklü bir kültür değişimini sağlamıştır (Turan, 1971). Modernleşme projesi ulus devletin inşa süreciyle koşut bir yol kat ederken, yeni gelenekler icat etme ve belki de sürecin en önemli sonucu olarak yeni bir insan profili yaratma düşüncesini esas almış görünmektedir. İlk andan itibaren eğitim ve öğretimin birleştirilmesi endoktrinasyon sürecinin doğal bir sonucu olarak "Cumhuriyet'in bireyinin yaratılması" düşüncesinin eyleme geçirilmesi anlamına gelmektedir. Ülke genelinde başlatılan eğitim seferberliği yeni insanı, buna bağlı olarak kültürü ve dünya görüşünü yerleştirmeyi hareket noktası edinmiştir (Gökberk, 1983, s. 292-302).

Aydınlanmanın bir çocuğu olarak tanımlanan modernitenin temel varsayımı arasında insanın aklını egemen kılma yoluyla kaderi, ilahî olanın elinden alarak insanın eline verme esasına dayanmaktadır. Bunun yanında modernite projesinin dört temel boyut üzerine geliştiği söylenebilir. Birincisi ekonomik boyuttur. Bununla kastedilen, kapitalist ilişkiler içinde, inorganik enerjiye dayanarak üretim yapan sanayileşmiş bir toplumdur. İkinci bir boyut ise gelişen kurumsal yapıdır. Böylelikle yerel bağlamdaki toplumsal ilişki biçimini aşarak, daha büyük ve yaygın bir mekânda toplum içi dayanışmanın ve anonim toplumsal ilişki kalıplarının oluşturulabilmesi için ulus kimliğinin geliştirilmesi hedeflenir. Modernleşmenin üçüncü boyutu ise geleneksel toplum bağlarından kopmuş kendi aklıyla olayların gelişim sürecine yön veren bireyin doğuşudur. Tüm bunlar kadar önemli bir başka boyut ise bilgiye, ahlaka ve sanata yaklaşımıdır. Her ne kadar bu üç olgu birbirine indirgenemeyen otonom alanları oluşturmakta ise de toplumsal olguların doğru bir temsiline yapılabileceğine, buradan hareketle nesnel ve geçerlilik iddiası taşıyan bir toplumbilimin kurulabileceğine inanılmaktadır. Evrensellik iddiası bilim alanıyla sınırlı tutulmayıp, hukuk, ahlak ve sanatı da içerecek biçimde tasarlanmaktadır (Tekeli, 2002, s. 19-20). Cumhuriyet modernleşmesi güzel

²⁸ Yakup Kadri'nin Batı ile olan münasebeti ve bunun eserlerindeki yansımaları hakkında bkz. (Akı, 2017), (Bora, 2022).

sanatların gelişmesi açısından özel bir anlam taşımaktadır. Mustafa Cezar'a göre özellikle ulus devletin temel niteliğini oluşturan laikliğin toplumsal açıdan Türkiye'ye sağladığı ilk kazanım, teokratik olmayan bir devlet düzeni sayesinde fanatizmden ve katı geleneksellikten sıyrılma yönünde kendini göstermiştir. Böyle bir olgu kuşkusuz özellikle resim, heykel ve sahne sanatları için toplum katında bir kabul ortamının doğuşuna yardımcı olmuştur. Bu konuda asıl sorun, halkın bunlara en basitinden günah gözlüğünün arkasından bakmaktan ya da bunlar karşısında duyulan çekingenlikten kurtulup bir sanat ve kültür olayı olarak kabullenmeye gidebilme noktasında düğümlenecektir (1981, s. 6).

Modernleşme kendi davranış kalıplarını yerleştirmeye çalışırken bireyin sanata yaklaşımını da biçimlendirmiştir. 1923'te uygar olma koşullarından birinin güzel sanatlardaki ilerleme düzeyi olduğunu vurgulayan Mustafa Kemal'in tavrı bu şekilde değerlendirilmelidir: "İnsanlar olgunlaşmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki, resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki, tekniğin gerektirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda şansı yoktur. Hâlbuki bizim milletimiz, gerçek nitelikleriyle medeni ve ileri olmaya layıktır ve olacaktır." 1936 yılında yaptığı bir başka konuşmada aynı yaklaşımı sergilemesi tutarlılık açısından önemli olup, bunun devlet politikası olarak algılandığının göstergesidir: "Güzel sanatlarda başarı; bütün devrimlerin başarılı olduğunun en kesin delilidir. Bunda başarılı olamayan milletlere ne yazık ki. Onlar, bütün başarılarına rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan daima yoksun kalacaklardır" (Turan, 1998, s. 106). Cumhuriyet'in dünyevileşmesi siyasi kurumlarla sınırlı kalmayıp, toplumsal düşünüş ve yaşam alanını da dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu anlamda geleneksel toplumun kültür normları dışında yeni ölçütler getirmeyi gerekli görmüştür.

Dünyada, medeni, ileri ve gelişmiş olmak isteyen herhangi bir millet, mutlaka heykel yapacak ve heykeltıraş yetiştirecektir. Abidelerin şuraya buraya tarihi hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler, din hükümlerini gereği gibi araştırıp incelememiş olanlardır... Bir takım insanların, böyle taş parçalarına tapacağını farz etmek ve sanmak, İslam âlemini aşağılamaktır. Aydın ve dindar olan milletimiz, ilerlemenin sebeplerinden biri olan heykeltıraşlığı en üst derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesinde atalarımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hatıralarını, güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir" şeklinde ifade olunan yaklaşım bu tavrın yansımasıdır. (Güner, 2014, s. 120)

Her anlamda çağdaş bir toplum yaratma, ulus devletin inşası, ulusal bilinç ve ulusal kültür gibi kavramlar ilk dönem Cumhuriyet aydınının edebî ve günlük yazındaki başlıca konuları arasındadır. Uygarlık kavramına getirilen tanımlar yaklaşımlarını ortaya koymada belirleyicidir. Özellikle Gökalp'in hars ve medeniyet ayrımına dayalı tanımı dönemin düşünürleri ve siyasileri arasında canlı tartışmalara yol açmıştır (Berkes, 1959). Batı'nın teknolojik gelişmelerini takip etme ve bunları uyarlama konusuna olumlu yaklaşmakla beraber, kültürel kurumlarının Türkiye'deki toplumsal yapıya uygun düşmeyeceğini ileri sürenlerin yanında bunlar arasında ayrıma gidilemeyeceğini, tam tersini her ikisinin birbirini tamamlayan değerler bütünü olduğunu ifade edenler de görülmüştür. Mustafa Kemal'e göre uygarlık tektir:

Medeniyetin ne olduğunu başka başka tarif edenler vardır. Bence, medeniyeti harstan ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur. Bu nokta-i nazarımı izah için hars ne demektir tarif edeyim: Bir insan cemiyetinin devlet hayatında, fikir hayatında, yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda; iktisadi hayatta yani ziraatta, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava münakatçılığında yapabildiği şeylerin muhassalasıdır. (Turan, 1998, s. 102)

Gökalp'in hars adını verdiği ulusal kültürü, çağdaş bilimin tanımına uygun olarak bir toplumun ürettiği maddi manevi varlıkların tümü olarak değerlendirdiği anlaşılabilir. Mustafa Kemal, medeniyet kavramıyla ilgili olarak "kültür adı altında saydığım üç nevi faaliyet muhassalasından hariç ve başka bir şey olamayacağını zannederim" der ve ekler:

Şüphesiz, her insan cemiyetinin hars, yani medeniyet derecesi bir olamaz. Bu farklar devlet, fikir, iktisadi hayatların her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün muhassalasını üzerinde de görülür. Mühim olan, muhassala üzerindeki farktır. Yüksek bir hars onun sahibi olan millete kalmaz, diğer milletlerde de tesirini gösterir. Büyük kıtalara şamil olur. Belki bu itibarla olacak, bazı milletler yüksek ve şamil harsa, medeniyet diyorlar. (Turan, 1998, s. 102)

Söz konusu yaklaşıma göre kültür ve uygarlık arasındaki ayırım sunidir ve kültürel açıdan modernleşme düşüncesi Türk kültürünün ulusallaşarak, evrensel boyutlara ulaşma iddiasına dayanmaktadır. Üretim güçlerinin kapitalizmin gerekli kıldığı aşamaya ulaşamadığı bir toplumsal yapı içinde bunu gerçekleştirmek kolay değildir. Söz konusu gerçekten hareketle olsa gerek Cumhuriyet'in ilk dönemindeki politik kadro, bir yandan üretim güçlerinin gelişmesini sağlayıcı önlemleri gündeme getirirken, öte yandan Batı'da var olan ulusal kapitalist devletin üst yapı kurumlarını topluma aşlamayı modernleşmenin bir göstergesi olarak kabul etmiştir (Şaylan, 1986; Özbudun, 1981, s. 79-102).

Yeni Bireyin Ahlaki, Estetik ve Siyasi Çerçevesinin Üretiminde Eğitimin Rolü

Çok uluslu bir imparatorluk mirasından ulus-devleti çıkarma mücadelesi yeni değerlerin ve kültürel normların yaratılma sürecini zorunlu olarak gündeme getirmiştir. Ulusu ortak bir kimlik etrafında toplayabilme iddiası ulus-devlet sürecinin gerilimi artıran zorunlu bir politik yönelim olmanın ötesinde son derece zorlu ve sancılı bir sürece işaret etmektedir. "Ulusal kültürün oluşması ulusal değerlerin ortaya çıkarılması ve bilinmesiyle gerçekleşebilir" düşüncesinden hareketle ortak bilincin oluşumuna katkı sağlayacak, yeni bir dünya görüşünü ve değerleri toplum hafızasına kodlayacak sembollere ihtiyaç bu dönemde yoğun olarak hissedilmektedir. Bu beklentiyle ortak bir geçmişe, dil ve kültüre yapılan göndermelerin önemi artacaktır.²⁹ İlber Ortaylı'nın deyişiyle "Cumhurbaşkanı'nın henüz bir bağ evinde ikamet ettiği Ankara'nın bozkırında tarih ve kültürel araştırmalar yapacak bir fakülte inşa etmek" düşüncesinin arkasında bu neden yatmaktadır (2012, s. 107-108). Buradan yola çıkarak kurulan Türk Tarih Kurumu (1931) ve hemen ardından gelen Türk Dil Kurumu (1932) ortak ulus bilincinin kaynaklarını bulup geliştirmek gibi bir görev üstlenmişlerdir. Tarih Kurumu, Türk tarihinin, yalnız bütünden bir parçanın tarihi olmaktan kurtarıp dünya tarihi içindeki ilişkileri bağlamında geniş bir temel üzerine oturtmaya çalışırken, Dil Kurumu, Türkçenin yabancı dil ve kültürlerin etkisinden kurtararak ulusal bir kaynağa bağlamayı hedef edinmiştir. Böylelikle oluşturulmaya çalışılan laik ve akılcı sosyokültürel yapının harcı olarak dil ve tarih yeniden kurgulanmıştır (Çoker, 1983; İğdemir, 1973; Akalın, 2002, s. 1-58).

Laiklik yeni toplum ve insan dokusunun temel noktası olarak tasarlandığından dinin geleneksel toplumdaki denetim işlevine karşı son derece duyarlı olunmuş, Batı'da yüzyıllarla ifade edilen dünyevileşme süreci Cumhuriyet'in modernleşme projesine bağlı olarak siyasi yapı ve sosyal kurumlarda öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Özellikle II. Meşrutiyet dönemindeki bazı girişimlere karşın sanayi burjuvazisini oluşturmada başarısız olan Türk modernleşme süreci Cumhuriyet'le birlikte aslında Batı'da burjuvanın dünya görüşü olarak şekillenen laiklik ideolojisini egemen kılmayı devletin modernleşmeci kadroları aracılığıyla gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Böylelikle çağdaş toplum olarak tasarlanan modelin kültürel atmosferi biçimlendirilmiştir (Daver, 1955; Ozankaya, 2019). Cumhuriyet'in modern bireyi bu temeller üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır (Berkes, 1984; Mert, 1994).

Tevhid-i Tedrisat yasası Cumhuriyet'in yeni eğitim siyaseti ve yurttaş kimliğinin şekillenmesinde önemli bir kırılmaya işaret eder. Din devlet ilişkilerinde laikliğin gelişiminde önemli bir adım olan 3 Mart 1924 tarihli kararlar eğitim alanında modern bir toplumun inşası sağlayacak bir düzeni hedefler, dinin eğitim üzerindeki denetimini kaldırır (Genç, 2005). Tanzimat'tan beri gelen mektep-medrese ayrımında yeni rejim mektepten yana tavrını kararlılıkla koyar. Ziya Gökalp, 1918 yılında "önce modern bir devletin temellerinin hazırlanması gerekir" der. Anadolu hareketinin zaferle neticelenmesinin ardından bu defa Gazi'den şu ricada bulunur. "Bizi birkaç düşmandan daha kurtar! Uygarlık henüz bizden çok uzakta. Ama ülkümüz güneş gibi parıldıyor. Bütün millet yükselmeye susamış, bizi bilgisizlikten ve hatalardan kurtar! Artık bize bilimsel ve kültürel amaçlar göster!" (Jaschke, 1972, s. 22; Turan, 2004). Cumhuriyet'in 1925 yılından itibaren peş peşe gelen reformlar dönemi İsviçre Medeni Kanunu'nun alınışı, ceza kanununun modernleştirilmesi, vergi ve toprak hukukundaki reformlar, toplumun gündelik yaşamındaki değişimlere giden yasal düzenlemeler, Latin alfabesinin kabul edilmesi Cumhuriyet'in modern topluma ulaşma konusunda attığı önemli adımlardır.

²⁹ Tarih ve dil, ulus inşasının kültürel alandaki en önemli araçları olup, çoğu zaman siyasetin belirlediği yönde gelişme göstermiştir. Bu hususta bkz. (Ersanlı, 1996), (Copeaux, 1998).

Eğitilmiş, Cumhuriyet'in hedefleri ve değerleriyle yetişmiş yurttaşlar bilhassa devrimin taşıyıcı kütlesi olarak düşünülen gençler, yeni rejimin doğrudan ilgilendiği mesele hâline gelecektir. Hilafetin kaldırılmasıyla İslâm enternasyonalizmini değil laik ulus-devletin kurumsal ve hukuki dayanaklarını hedefleyen yöneticiler akli ve rasyonaliteyi esas alan bir eğitim programını gündeme taşıdılar (Ahmad, 1993, s. 53-62).

Yeni nesillerin çağdaş değerler ve yurttaşlık bilinciyle yetiştirilmesi hedefi 1924 ve 1926 İlk Mektepler Programlarının ve "Musabakat-ı Ahlakiye ve Medeniye" gibi derslerin en temel amacıdır. Örneğin 1926 yılında kaleme alınan Muslihiddin Adil'in "Cumhuriyet Çocuklarına Malûmât-ı Vatanîye" başlıklı çalışması ilk mektepler dördüncü sınıf öğrencilerini yaşadıkları çağa ayak uyduran, vatanın birlik ve beraberliğini her şeyin üstünde tutan, medeni yaşamı tanıyan bireyler olarak yetiştirebilme hedefine yöneliktir. Bireysel gelişim ve toplumsal uyum başlıklarının öne çıktığı çalışmada Cumhuriyet çocukları sabırlı, çalışkan, ahlaklı, toplumu tanıyan, hak ve vazifelerini bilen, ailesine, kardeşine, dostuna ve öğretmenlerine karşı sorumlu bireyler olma yükümlülüğüyle tanıtılmaktadır (Muslihiddin Adil, 1926; Akagündüz 2020, s. 109-131). Benzer şekilde Mithat Sadullah tarafından 1924 yılında İstanbul'da Necm-i İstanbul Matbaası'nda basılan "Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlakiye ve Medeniye" adlı kitapta da geleceğe hazırlanmak istenen bireyin insani ve toplumsal değerleri olarak iyi alışkanlıklar kazanması, bedensel gelişimine önem vermesi, yaşadığı toplumla uyumlu, vatan sevgisine sahip olması öne çıkmaktadır (Alabaş, 2018, s. 55-87).

Modernleşmenin en önemli bileşenlerinden biri olan kamusal/toplumsal alanın yeniden düzenlenmesi ve yeni davranış kalıplarını kapsayan âdâbımuâşeret kuralları Erken Cumhuriyet döneminde de tıpkı son dönem Osmanlı toplumunda olduğu gibi asker, sivil bürokrasi ve devlet memurları öncülüğünde hayata geçirilmiştir.³⁰ Bununla birlikte yeni dönemde bu değerler yalnızca yönetici sınıfa değil tüm toplum kesimlerine yayma hedefiyle sivil bir karaktere sahip olacaktır. Dönemin çocuk dergilerinde, çocukların aile içerisindeki yaşamlarında, sabah güne başlama zamanından, akşam yataklarına yatıncaya kadarki süreçte hangi anda ve durumda, modern muâşeretin gereği olarak nasıl davranmaları gerektiği oldukça ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır. Yeni davranış kalıpları içinde en çok vurgulanan hem geleneği hem de dünyevi görgü ve nezakete referans edilebilecek çok katmanlı bir kavram olan saygıdır. Erken Cumhuriyet dönemi yayınlarında ortaya konan âdâbımuâşeret, görgü ve nezaket kuralları, geç Osmanlı modernleşmesinde olduğu gibi Batılı görgü ve nezaket kuralları referans alınarak oluşturulmuştur. Ancak erken Cumhuriyet dönemi âdâbımuâşeret kuralları, Batı referanslı olsa da kimi durumlarda bunun esnetildiği ve geleneksel/alaturka âdâbımuâşeretin esas alındığı durum ve davranış kalıpları da söz konusudur (Özen, 2019, s. 59-86).

Modern Türkiye'nin toplum ve birey modeli büyük ölçüde II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Sanılanın aksine aradaki ciddi ideolojik farklılıklara rağmen yetiştirilmek istenen yeni birey ve oluşturulmak istenen yeni toplum konusunda kesişen düşüncelere sahip olan Meşrutiyet aydınının görüşleri Cumhuriyetle birlikte rafine bir hâle gelerek devlet politikasına dönüşür. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan çizgide, öncelikle sağlam iradeye sahip, seciyeli, kültürlü, çağın gerek duyduğu bilgi ve becerilere sahip, başkasının muavenetine ihtiyaç duymayan, çalışkan, dürüst ve ahlaklı, içinde yaşadığı toplum ve kültürün farkında olan bir neslin yetişmesi idealize edilmiştir. Eğitimin çağdaş ilkeler doğrultusunda yapılandırılıp, topluma yayılması vatan, millet, hukuk, insan hakları, rekabet, demokrasi gibi çağdaş değerlerin yeni nesillere öğretilmesi ve benimsetilmesi vazgeçilmez olarak düşünülmektedir. Bütün bunlar 1920'lerden sonra kurulan modern Türkiye'nin yeni ve genç neslinin yönünü çizmiştir (Gündüz, 2008, s. 137-169). Mustafa Kemal öğretmenleri yeni nesli yetiştirecek fedakâr unsur olarak görürken yetişecek nesli fikren, ilmen,

³⁰ "Âdâb" kavramı İslam kültüründe geleneksel olarak ahlak, terbiye ve uygun davranış anlamlarını taşır. Buna "muâşeret" (birlikte yaşama, toplumsal ilişki) eklendiğinde, kavram bireylerin toplumsal düzen içindeki konumlarını tanımlayan bir etik sistem hâline gelir. Bununla birlikte 19. yüzyılda bu kavram, Batı dillerindeki "civilité", "politeness" veya "manners" kavramlarıyla etkileşime girmiştir. Bu etkileşim, Osmanlı'da "âdâb"ın artık sadece dinî-ahlakî değil, aynı zamanda medeniyet göstergesi olarak görülmesine yol açmıştır. Açıkça söylenebilir ki âdâbımuâşeret, Osmanlı modernleşmesinde yalnızca bir görgü disiplini değil toplumsal düzenin, ahlakî terbiye ile "medeniyet" arasındaki köprüdür.

fennen, bedenlen kuvvetli ve yüksek karakterli koruyucular şeklinde tarif eder. Cumhuriyet'in bireyinden beklenen iyi ve ahlaklı yurttaşlar olmasıdır. Okullarda ahlak eğitiminin, yurt bilgisi dersi içine yerleştirilmesi bu açıdan manidardır. Ancak, zaman içerisinde, 1926 tarihli ilköğretim programı yeni kurulan hükümetin ruhunu ve yapılan devrimleri tam olarak yansıtmadığı için 1936'da değiştirilmiştir. 1935 yılında İlköğretim Müfredat Komisyonu, eğitim alanındaki devrimleri temel alarak, 1926 Programını yeniden düzenlemiştir (Akagündüz, 2017, s. 149-180). Bireyin yetiştirilmesi, yurttaş kimliğiyle donatılması rejimin önceliği olurken bunun tezahürleri Erken Cumhuriyet'in birçok uygulamasında göze çarpar. Nüfus ve kültür krizlerinin çözümü yeni aile ve yeni kadını beraberinde getirir ve aynı zamanda vatandaş çocuk anlayışına dayalı bir dil üretilir. Sağlıklı çocuk, rejimin ve ulusun devamlılığının teminatı olarak görülür. Salgınlarla mücadele ve hastalıklardan korunma konusunda devletin girişimleri aynı zamanda toplumsal ve politik kodların iletilmesinin aracı olarak kurgulanır (Rasimoğlu, 2019, s. 329-357).

Tebaadan yurttaşa geçiş sürecinde Cumhuriyet'in bireye eğitim yoluyla kazandırmayı amaçladığı değerler arasında aile, vatan yurttaşlık sevgisine sahip olma, bağımsız ve çağdaş olma, düşünce, vicdan ve irfan yönünden özgür, güçlükler karşısında yılmadan, boyun eğmeden çalışma, kalben ve ahlaken iyi yetişmiş, karakter ve ulusal duygular yönünden yeni hayat ve demokrasinin gereklerine vakıf olma, devrim ilkelerini benimseme ve gelecek kuşaklara aktarma gibi başlıklar öne çıkıyordu. 1930'lu yıllara kadar yeni rejim bir yandan ülke içinde otoritesini yerleştirmeye çalışırken, diğer yandan ulus kimliğinin inşasını sürdürüyordu. Kemalist rejimin ulusal kimlik anlayışı, Pantürkist ya da Turancılık gibi irredentist yaklaşımlardan uzaktı. Ulus-devletler çağında bireylere nasıl yurttaş olunacağını öğretmede eğitim önemli bir araca dönüşürken modern devlet bunu kullanmış ve gençler devletin önceliğini oluşturmuştur (Hobsbawm, 1999, s. 167; İnan, 2016, s. 310-325). Cumhuriyet döneminde özne olarak kabul edilen gençlik çocukluktan farklı olarak üretici ve mücadeleci yeteneğe sahip oluşu itibarıyla bir güç unsuru olarak görülmüş, okul ve eğitim gibi devletin ideolojik aygıtları kullanılarak geleceğe yönelik vasıflar kazandırılmaya çalışılmıştır. Gençlik bu dönemde "kurtarıcı, kurucu ve taşıyıcı" gibi işlevleriyle tanımlanmıştır. İdeolojik aktarım yalnızca okullar aracılığıyla değil Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi kurumlarla da gerçekleşmiştir. Modern bilince sahip gençlerin aynı zamanda resim, müzik, edebiyat, güzel sanatlar gibi konularda iyi yetişmeleri hedeflenmiştir.³¹ Gençliğin dinamizmi meşakkatli bir süreç olan "eski zihniyet"ten uzaklaşmaya dayanak görülmüş, politik özne olarak yaşam döngüsü içinde gençlik merkeze alınmıştır. Solidarist bir düşünce çerçevesinde gençlere verilen rol topluma hizmet, hatta gerekirse bireysel çıkarlarından toplum lehine vazgeçebilmeleri yönündedir. Bu durum yalnızca devrimleri sırtlanacak olan gençlik için değil ulus devlet olma çabalarının politik veçhelerinden tümüyle eklenen çocuklar için de geçerlidir. Çocuğun geleneksel evlât rolüne, yeni rejime uygun "millî sorumluluklar" eklenir (Öztaş, 2019; Yolcu 2019). Son yıllarda yapılan çalışmalarda daha sık vurgu yapıldığı şekliyle bütün modernleşme süreçlerinde olduğu gibi Cumhuriyet'in bireysel kimlik inşasında devlet bireylere görev ve sorumluluklar yüklemiş ancak, onları siyasi haklar ve özgürlüklerle de buluşturmuştur (Üstel, 2011; Caymaz, 2008).

Okuryazar Birey ve İdeal Toplum Algısı

Bernard Lewis, demokrasinin gelişmiş ülkelerin rejimi olduğu söylerken şehirleşme, okuryazarlık ve millî gelir gibi faktörler üzerinde durur. 1930'ların Türkiye'si bu konularda oldukça mütevazı, hatta geri kalmış bir görünüm çizmektedir. 1927'deki ilk sayıma göre ülkede kentlerde yaşayanların oranı %24'tür. Kişi başına düşen gelir ise 1948 yılı fiyatlarıyla 1923'te 257.5, 1924'te ise 303.4 seviyesindedir. Okuryazarlık Tanzimat'tan sonraki bütün atılımlara rağmen erkekler arasında en iyi rakamlarla ancak %10'u bulmakta kadınlarda ise bunun çok altında bir yere ulaşmaktadır. Cumhuriyet hükümetleri bir yanda iktisadi büyümeyi sağlayacak yatırımları yapıp, ülkeyi ekonomik anlamda bağımlılıktan kurtaracak adımlar atarken diğer yandan eğitim sistemiyle okuryazarlığı artırmaya çalışacaktır. Cumhuriyet döneminde bireyin inşasında okuryazarlık, yalnızca teknik bir beceri değil; yeni rejimin kurmak istediği yurttaş tipinin temel taşı olarak ele alınacaktır. Bu nedenle okuryazarlık hem bir *modernleşme aracı* hem de bir *kimlik ve aidiyet üretim mekanizması* olarak kritik

³¹ Tiyatro metinlerinde ve müzikte ulus inşa sürecinin izlerini tespit etmede şu çalışmalara bakılabilir. (Kaygana ve Yapıcı, 2010, s. 373-602). Ayrıca bu hususta bkz. (Turan ve Işıktaş, 2015, s. 953-968).

önem taşımaktadır.

Cumhuriyet'in okuma yazma konusundaki köklü adımları geleneksel toplumda yalnızca âlimlere ve bürokratlara ait bir ayrıcalık olan okuryazarlığı nadir görülen, çok kıymetli, kutsal bir faaliyet olmaktan çıkarıp her yerde ortak bir hususiyete dönüştürecektir. Şüphesiz bu dönem yeni bir okuma dünyasının doğuşuna sahne olurken, okuryazarlığın düşük kaldığı, el yazmalarının, "yüksek" edebiyat ve dinî metinlerin, toplu okumanın hâkim olduğu eski okuma rejimi yerini hızla okur kitlelerinin giderek genişlediği, popüler edebiyatın hâkimiyetinde okuma materyalinin tüketiminin bireyselleştiği bir sisteme bırakacaktır. 1928'de yeni alfabenin gelişi okuma dünyasının doğuşu ve büyümesiyle ilişkilidir. Okuma becerisi ve pratiği insanların hayatlarını bazen çok ciddi biçimde değiştirecektir. Onlara bir iki kuşak önce söz konusu dahi olamayacak meslekler kazandıracaktır. Düşünme biçimlerini değiştireceği gibi bunun estetik, toplumsal ve siyasi sonuçları da ortaya çıkaracaktır.³²

Okuryazarlığın artması matbaa kapitalizminin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Benedict Anderson'ın *Hayali Cemaatler* kitabında ileri sürdüğü gibi Avrupa'nın uluslaşma sürecinde dilin oynadığı kritik rol, ulusal gazetelerin çıkması ve romanların basılmaya başlamasıyla kapitalist temele oturmuş ulus-devletlerin inşa sürecini kuvvetlendirmiştir (Anderson, 2006). Ulus-devletin kültürel kaynaklarını zenginleştirmede kitap basımı büyük önem taşımaktadır. Cumhuriyet'in bu konudaki kazanımları için 1727-1922 yılları arasında basılan kitap sayısı ile 1923-1938 arasındakiini kıyaslamak yeterlidir. Erken Cumhuriyet döneminde basılan kitap sayısı Osmanlıların matbaayı kullanmaya başladıkları ilk dönemden imparatorluğun sonuna kadar olan süreçten kat be kat fazladır. Bazı araştırmalara göre ilk dönemde basılan kitap sayısı ancak 25.000 kadardır. Yalnızca Latin alfabesine geçişle 1938 arasındaki dönemde basılan kitap sayısı ise 16.000'e ulaşmış, hatta geçmiştir.³³

Cumhuriyet ideolojisi için okuryazar olmak, "tebaa"dan "yurttaş"a geçişin en görünür adımıydı. Dolayısıyla okuryazarlık yurttaşın devletle kurduğu ilişkiyi rasyonelleştirirken siyasal aidiyeti güçlendiren bir toplumsal sözleşme işlevi görecekti. Elbette bunun çeşitli aşamaları vardı. Yalnızca devletin eğitim kurumlarında değil Millet Mektepleri aracılığıyla geniş halk kitlelerine doğrudan birey olma ve özneleşme imkânı sunulacaktı. Okuryazarlık kampanyaları, devletin toplumu dönüştürme kapasitesinin en yaygın örneğiydi. Okuryazarlık, modern bir kamusal alan yaratmanın da en etkili araçlarından biriydi. Örneğin gazete okuma kültürünün gelişmesi kamusal tartışma kültürünü genişletmişti. Kitap ve dergi yayıncılığının gelişmesi ise edebiyat ve sanatta yeni kuşağı beslemişti.

Okuryazarlık, Cumhuriyet'in aktarmak istediği idealleri (bilimsellik, akılcılık, ilerlemecilik, ulus bilinci) topluma ileten araçtır. Bu nedenle okuryazar birey, aslında ideal bireyin somutlaşmış hâli olarak görülecektir. Cumhuriyet dönemi büyük ölçüde okuryazarlığın yaygınlaştırılması üzerinden "yeni bireyi" yaratmayı hedeflemiştir. Böylelikle birey hem devletin ideallerini taşıyacak hem de modern bir toplumun kültürel, sosyal ve siyasal omurgasını oluşturacak temel aktör olarak tasarlanmıştır. Cumhuriyet'in modern bireyi okuryazar, çevresindeki gelişmelere, ülke sorunlarına duyarlı ve devrim ilkelerine bağlı bir içerikle özdeşleştirilirken, evrensel kültürün mirasından da haberdar olmak durumundadır. Rejimin tercüme işine önem vermesinin nedeni burada ortaya çıkmaktadır. Daha Cumhuriyet'in ilanından önce TBMM Hükümetleri döneminde faaliyete başlayan Telif ve Tercüme Heyeti'nin çalışmalarını düzenlemek için 3 Nisan 1924 tarih ve 5530/242 numaralı tezkereyle İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilen ve kabul edilen Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi konuyla ilgili atılan ilk önemli adımdır. Burada belirlenen görevler arasında millî kütüphanemizin muhtaç olduğu şaheserlerle, en kıymetli bulduğu ders kitaplarını takip ve tefrik ile erbabına tercüme ettirmek, ilmî ve edebi terimlerin yerleşmesi ve kökleşmesine çalışmak, yabancı memleketlerdeki

³² Fortna, okumanın modernliği hem inşa eden hem de örnekleyen bir şey olduğunu ileri sürer. Ona göre modernliğe giden farklı yolları ve farklı modernlik deneyimlerini kesen ortak bir hat olarak okuma, modernliğin alametifarikalarının çoğunun ortaya çıkışında merkezî bir rol oynamıştır (2013, s. 298-299).

³³ Tevfik Güran'a göre 19. yüzyıl sonlarında bütün Osmanlı coğrafyasında 26 kütüphanede 193 bin 431 cilt kitap vardır. Bunun 73 bin 520'sinin elyazması, yaklaşık 49 bininin matbu (basılı) olduğu bellidir. İstanbul kütüphanelerindeki 71 bin kitaptan ne kadarının matbu veya yazma olduğu belirtilmemiştir. Çoğu basılı eser olmalıdır (2011, s. 117).

eğitim sistemlerini incelemek, raporlar hazırlamak öne çıkmaktadır (Ülken, 2011, s. 263-265).

Telif ve Tercüme Heyetlerinin başarılı olamadıkları zamanın Maarif Vekili Mustafa Necati Bey tarafından ifade edilerek 1926'da lağvedilmeleriyle vazifeleri yeni kurulan Talim ve Terbiye Heyeti'ne bırakılmıştır. Yükseköğretimde ise ders kitabı, klasik ve bilimsel eserler hususunda tercüme eser ihtiyacı Üniversite bünyesinde kurulan Tercüme Bürosu giderilmeye çalışılmıştır. Tercüme meselesinin yeniden bir devlet politikası olarak gündeme gelişi ise İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in çabalarıyla olacaktır. 2 Mayıs 1939 yılında toplanan Birinci Türk Neşriyat Kongresi bu yönde atılan ilk ve en önemli adımdır. Burada eski harflerle basılmış olan eserlerin hangilerinin ve ne şekilde basılacağı, dünya klasiklerinden hangilerinin tercüme edileceğinin belirlenmesi gibi her biri uzun emek ve gayret isteyen konular üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Kongre neşriyat alanındaki bütün çalışmaları başıboşluktan kurtarıp, sistemli ve programlı bir yola koymayı planlamıştır. Böylece Türkiye'nin fikir ve yayın hayatına bir çekidüzen verilmeye çalışılmıştır.³⁴

Yayıncılık ve tercüme konusundaki faaliyetler uzman bir kadronun yetişmiş olmasını gerektiriyordu. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında mesleki eğitim için yurtdışına gönderilen öğrenciler arasında kütüphanecilik, kâğıtçılık, ciltçilik gibi alanlarda öğrenim görenler bulunacaktır (Aslan, 2016, s. 215). Örneğin Emin Barın, ciltçilik için Almanya'ya gönderilirken³⁵, Türkiye'de ulusal selüloz ve kâğıt sanayisinin kurulmasında öncü isim olan Mehmet Ali Kâğıtçı Fransa'da eğitim alacaktır.³⁶ Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekilliği dönemi Türkiye'de aydınlanma hareketinin ileri bir aşamasını temsil etmekteydi. Cumhuriyet'in bireyi evrensel kültürün mirasıyla, hümanizmanın ana kaynaklarıyla bu devirde yapılan tercüme neticesinde tanıştı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden son Osmanlı neslinin temsilcilerinden Hasan Âli Yücel, çok yönlü ve geniş kültüre sahip bir maarif vekili olmanın yanında edebiyatçı kimliğiyle, Yenikapı Mevlevihanesi'nde gençliğinden itibaren edindiği tasavvuf terbiyesiyle Doğu ve Batı kültürleri arasında sentez yapabilme yeteneğine sahip bir ideal adamıydı. Türkiye'nin çağdaş düşünce tarihinde inançla aklı, metafizikle fiziği, mistisizmle rasyonalizmi dengeleyen bir düşünür olarak görülen Hasan Âli Yücel,³⁷ İkinci Dünya Savaşı'nın en karanlık dönemine rastlayan bakanlık hizmeti sırasında geniş görüşlülüğü ve aydınlanmacı kimliğiyle Türkiye için eğitim ve kültür reformunu hayata geçirdi (Çıkar, 1997; Unat, 1961, s. 291-306). Köy Enstitüleri'nin kurulması, ticaret ve sanat okullarının açılması, üniversiteler kanununun çıkarılması, üniversitenin özerkliğe kavuşturulması, Ankara Üniversitesi'nde Fen ve Tıp Fakültelerinin yanı sıra İstanbul'da Teknik Üniversite'nin açılması, Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kurulması, sergi ve müzelerin düzenlenmesi, ders kitaplarının belli bir standarda kavuşması onun sayesindeydi (Özman, 2002, s. 358-363; Kayalı, 1997, s. 280-282).

Cumhuriyet aydınının toplumu yeniden inşa etme, Avrupa'nın Rönesans'tan başlayarak geldiği aşamaları yakalama hedefi bu yetenekli ve aydınlanmacı maarif vekilinde de karşılık bulmaktadır. 8 Kasım 1943'te Ankara Üniversitesi'nin yeni Fen Fakültesi'ni açarken söyledikleri tamamen bu yaklaşımın bir sonucudur:

Her ilerleme, hiç tereddüt etmemelidir ki, pozitif bilimin ışıkları altında olmaktadır. Tarih içinde, Avrupa Rönesansından sonraki asırlarda ilerleyen milletlere ayak uydurmada zaman kaybetmiş bir

³⁴ Bu konuda bkz. (Birinci Türk Neşriyat Kongresi Kılavuzu, 1939). Ayrıca tartışma ve tutanaklar için (Birinci Türk Neşriyat Kongresi, 1997).

³⁵ Mehmet Emin Barın, 1938'de Weimar'da (Almanya) Prof. Dorfner'in özel cilt okulunda bir yıl çalıştı. Leipzig'de Kitapçılık ve Matbaacılık Akademisi'ne (Akademic Für Künste und Buch Gewerbe) girdi. 1943'te ihtisasını tamamlayarak yurda döndü. Millî Eğitim Basımevi'nde teknik büro şefi olarak göreve başladı (Rado, s. 270), (Pekin, 2010, s. 251-261).

³⁶ 1926 yılında Fransa'da Papeteries de France'in selüloz, mihaniki hamur, kâğıt ve karton fabrikalarında işçi olarak çalışan Mehmet Ali Kâğıtçı, Lyon'da filigran tekniğini, Metz'de kâğıt hamuru çökeltme tekniklerini, kaynağından ve uygulayarak öğrendikten sonra Grenoble Üniversitesi Fen Fakültesi'ne bağlı Kâğıtçılık Enstitüsü'ne kaydoldu. Buradaki eğitimini 1927 yılında birincilikle tamamlayıp "Kâğıt Mühendisi" unvanını alarak Türkiye'ye döndü (Sarıoğlu, 2008, s. 17-18).

³⁷ Hasan Âli Yücel'in iki kültür arasında şekillenen şahsiyetinin ve dünya görüşünün bir tahlili için (Sayar, 2002, s. 103-135). Ayrıca bkz. (Kara, 1998, s. 26-32).

millet olarak biz aradaki açığı kapatmaya mecburuz... Medenî bir kitle olarak geçmiş yakın devirlerimizde gördüğümüz en fena alışkanlık yalnız zekâyâ güvenmek, yalnız sağduyularla yeterlenmek ve deneme esasını kabule yanaşmayan vehimlerle millet hayatında gölge oyunları oynatmaktır. Pozitif bilim, günlük hayata girmedikçe, cemiyetin işleri, o işleri bilenlerin toplu fikirlerine dayanmadıkça, hayat, fakir realiteler hâlinde kalmaya mahkûmdur.³⁸

Türkiye'nin yayın ve entelektüel tarihi açısından bakıldığında bu dönemdeki canlı yayın hayatının Cumhuriyet'in bireyinin zihinsel gelişiminde önemli bir durak olduğu inkâr edilemez. Kültüralizmin acemi, yüzeysel, faydalı-araçsal örneklerine bakıp, aydınlanmanın insanın olanaklarını geliştirme, zihnini açma, ufkunu genişletme *ethos*'unu ve *pathos*'unu harcamamak gerektiğine yönelik uyarılar dönemi doğru değerlendirmek açısından önem taşımaktadır. Komünizm ve faşizm gibi totaliter rejimlerin yükseldiği ve onların topluma dayattığı değerlerin tartışmasız biçimde kabul gördüğü, muhafazakârlığın Aydınlanma karşıtı bir söylemle yeniden kurulduğu iki savaş arası dönemde Aydınlanma projesine bu denli sahip çıkılması Cumhuriyet'in birey ve toplum anlayışı açısından bir kalemde reddedilebilecek bir kazanım değildir. Zafer Toprak, Türkiye'de iki savaş arası dönemde tarih ve arkeoloji politikalarını incelediği çalışmasında dönemin otoriter havasından etkilenmekle birlikte Batı biliminin "ileri" fikirlerine merak ve açıklığın hâkim olduğunu gösterirken önemli bir gerçekliğin altını çizer (Bora, 2021, s. 303-307; Toprak, 2012, s. 13-14).

Cumhuriyet dönemi hümanizmasının yapıtaşı tercüme faaliyetleri olup bunun etkileri yalnızca düşünsel alanda değil güzel sanatlarda, müzik ve sahne sanatlarında da görülecektir. Hasan Âli Yücel'in *Tercüme Mecmuası*'nın ilk sayısına yazdığı giriş yazısı tercüme çalışmalarının ruhunu ortaya koyması açısından anlamlıdır. Yücel, Atatürk'ün uygarlık anlayışına koşut olarak uygarlığın bir bütün olduğunu, Doğu ve Batı'nın birikmiş kültürlerinin Türkler tarafından çoğu zaman hiçbir bağnazlık gösterilmeden alındığını, kendi çağı için de gelişmiş uygarlığın özünün ve değerlerinin ülkeye aktarılmasının bu anlayışın devamı olduğunu ifade etmiştir. 1941-42 döneminde tercüme edilip yayımlanan eser sayısı 40'a ulaşmıştır. 1940-1950 yılları arasında 626 yapıt Türkçeye kazandırılır. Bunların yalnızca 23'ünün Doğu klasikleri olup çevirilerin yüzde 5'ini oluşturması Türkiye'nin Batı kültürünün bir parçası olma arzusuyla ilişkilidir. Yunan ve Latin eserlerinden sonra en çok çeviri yapılan klasikler içinde André Gide'nin "klasizmin anayurdu ve son sığınağı" olarak nitelendirdiği Fransız edebiyatı ikinci sırada gelir. Yunan ve Latin klasiklerin ilk on yıl içinde önemli bir yer tutuyor olması yaratılmak istenen hümanist kanon için verilen çabanın göstergesidir. 1942-43 yılları arasında Eflatun'un 31 eserinden 26'sının Türkçeye çevrilmesi Batı kültürünün temeli olarak görülmesiyle yakından ilgili olsa gerektir. Çeviri çalışmaları içinde "insanı daha çok insanlaştırmak" amacı güttüğü ifade edilen Rus klasik edebiyatı da büyük ilgi görecektir.³⁹

Tercüme Bürosu yalnızca edebiyat eserlerinin çevirisiyle ilgili değildi. İlk yıllarda Yunan klasiklerinin çevirilerine ağırlık verilmesinden dolayı felsefe, yayımlanan kitaplar arasında önemli bir yer tutuyordu. Ayrıca Descartes, Voltaire ve Rousseau gibi Batı filozoflarının eserleri çevirilerek yayımlanmıştı (Gürçağlar, 2018, s. 198). Halkevleri, Halkodaları ve Köy Enstitüleri'nin varlığı ve bunların kütüphanelerinde devlet yayınlarının okuyucuyla sistemli olarak buluşturulduğu dikkate alındığında bu çeviri faaliyetinin Aydınlanma hareketinin bir parçası olarak algılandığı açıkça görülüyordu. Çevirilerin daha çok klasik eserlere yönelik olması, insanı tüm eylemliliğiyle hem birey hem de toplumsal bir varlık olarak gösteren eserlere önem verilmesi, hümanizmanın ana karakteri olarak görülen insan aklına olan inanç ve laik kimliğin sürdürülmesi yolundaki istek çeviri çalışmalarında en önemli etkendi (Hacıbrahimoglu, 2012, s. 162).⁴⁰

³⁸ Hasan Âli Yücel'e göre pozitif bilimler yalnızca okulda derslerde görülecek bir şey olmayıp, memlekette bizzat hayatın temel kaynağı yapılmalıydı. Hayatın kaynağı olan bilim hürriyetin de müjdecisidir, zira "hürriyet fikri, zaten bilimden doğar. Cehaletten, ancak esaret çıkar" (Şengör, 2021, s. 127-128).

³⁹ Çeviri etkinliğinin bir değerlendirme ölçüğü eserlerin baskı sayısıdır. 1943 yılında 69 ayrı cins çevirinin baskı sayısı 207.000 iken bu sayı 1944'te 109 cins eser için 327.000'ne, 1946 yılında ise 154 cins eser için 452.000'e ulaşacaktır (Hacıbrahimoglu, 2012, s. 142-158).

⁴⁰ Sinanoğlu'na göre Türk hümanizmi, Avrupa'nın büyük düşünce akımlarının tersine, kaynağını yalnızca evrende değil, Batı dünyasının bütününde, yani Yunan ve Roma aşamalarından başka İtalyan, Fransız, İngiliz ve Alman aşamalarını da kapsayan bir evrende bulur. Bu evren onun için taklit edilecek bir örnek değil, somut ve tarihsel hatlarıyla incelenmesi gereken bir insanlık deneyiminin tümüdür (Sinanoğlu, 1988, s. 116).

Cumhuriyet, bir ulus-devlet projesi olarak modernleşme düşüncesiyle gelişen rasyonalite ve laikliği hedefliyordu. Dinî bireyin manevi alanıyla ilişkilendirirken toplumsal yaşam üzerindeki denetim ağlarını başta hukuki yönü olmak üzere sınırlıyordu. Cumhuriyet'in bireyi kendisini büyük bir idealin gerçekleşmesine vakfeden kuşakların mücadelesinin sonucuydu. Söz konusu ideal, bireyin kendisini toplumun hizmetine adanmış, hak ve kazanımlar kadar sorumluluklar, ödevler yükleyen bir çerçeve içinde biçimleniyordu. 1930'ların 1940'ların dünyası demokrasilerin, özgürlük mücadelesinin gündemi belirlediği bir dünya değildi şüphesiz. Türkiye'de zaman zaman bu havanın sosyopolitik alandaki yansımaları etkisini gösterse bile Atatürk, *Medeni Bilgilerde* ideal olarak otoriter rejimleri değil demokrasiyi işaret ediyordu. Burada demokrasi ve özgürlük övgüsü başköşede yer alıyordu. Burjuva demokratik devrimleri içinde değerlendirilebilecek olan Türk devrimi modernleşme ve ulus inşa süreçlerinin otoriterleşme damarlarını bünyesinde barındırmakla birlikte Bülent Tanör'ün işaret ettiği gibi birey ve sivil toplum oluşturma açısından liberal demokratik tercihleriyle dikkat çekiyordu. Şerif Mardin'in ifadesiyle "Atatürk Devriminin felsefi temeli insanın kendi mukadderatına hâkim olabileceği fikriydi" (1997, s. 135). Kültür ve eğitim, bu bireyci, özgürlükçü ve insancı değerlerin taşıyıcısı olarak görülüyordu. Cumhuriyet'in ilk kuşağı tüm bu değerler sisteminin yüceltildiği bir ortamın ürünüydü.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: NST; **Kavramsallaştırma:** NST; **Literatür Taraması:** NST; **Veri Toplama:** NST; **Veri İşleme:** NST; **Analiz:** NST; **Yazma – orijinal taslak:** NST; **Yazma – inceleme ve düzenleme:** NST.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma, herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

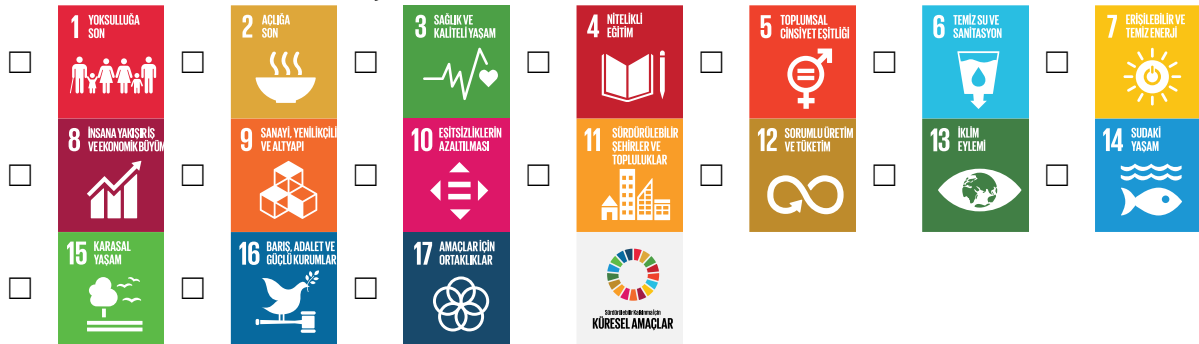
5. Çıkar Çatışması:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

6. Üretken Yapay Zeka Beyanı:

Çalışmanın hiçbir safhasında yapay zeka araçlarından faydalanılmamıştır.

7. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları:

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1993). The making of modern Turkey. Routledge press. <https://doi.org/10.4324/9780203418048>.
- Akagündüz, S. Y. (2017). Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze ders kitaplarında ahlak eğitimi, Cumhuriyet tarihi araştırmaları dergisi, (26), s.149-180.
- Akagündüz, S. Y. (2020). Cumhuriyet'in ilk yıllarında yurttaşlık eğitimi: Cumhuriyet çocuklarına malûmât-ı vataniye ders kitabı örneği. Turkish history education journal, (9/1), s. 109-131. <https://doi.org/10.17497/tuhed.653698>
- Akalın, Ş. H. (2002). Atatürk döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu. Türk dili, 84(607), s. 1-58.
- Akı, N. (2017). Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan-Eser-Fikir-Üslup. İletişim yayınları.
- Aksan, V. (1997). Savaşta ve barışta bir Osmanlı devlet adamı Ahmet Resmi Efendi (1700-1783) (Ö. Arıkan, Çev.). Tarih vakfı yurt yayınları.
- Alabaş, R. (2018). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilk mekteplerde insani ve toplumsal değerler eğitimi: Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye ders kitabı örneği. Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi, XVIII(36), s. 55-87.
- Alkan, M. Ö. (2004). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e modernleşme ve ulusçuluk sürecinde eğitim. In K. H. Karpat (Der.), Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si (s. 73-242). İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları.
- Altuntaş, U. (2005). Tanzimat dönemi Osmanlı siyaset düşüncesinin "modern istikameti": Bir siyaset düşünürü olarak Namık Kemal (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Anderson, B. (2006). Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. Verso press.
- Arai, M. (1991). Tanzimat'tan sonra Batı'ya gönderilen Türk öğrencileri ve bunlar üzerinde yapılacak araştırmaların önemi. Tanzimat'ın 150. yıldönümü uluslararası sempozyumu: bildiriler (281-285). Ankara.
- Aslan, C. (2016). Cumhuriyet'in erken döneminde yurt dışına eğitim bilimleri alanından öğrenci gönderilmesi (1923-1940). Turkish studies: International periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic, 11(3), s. 201-220. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.9135>
- Berkes, N. (1959). Turkish nationalism and western civilization: Selected essays of Ziya Gökalp. Columbia University press.
- Berkes, N. (1984). Teokrasi ve laiklik. Adam yayınları.
- Beydilli, K. (1999). Şehzâde elçisi Safiyesultanzâde İshâk Bey. İslâm araştırmaları dergisi, (3), s. 73-81.
- Beydilli, K. (2004). Müteferrika ve Osmanlı matbaası, 18. yüzyılda İstanbul'da kitabiyat. Toplumsal tarih, 128, s. 44-52.
- Birinci Türk Neşriyat Kongresi: Raporlar, teklifler, müzakere zabitleri (2. basım). (1997). Edebiyatçılar Derneği yayınları.
- Bora, T. (2021). Hasan Âli Yücel. İletişim yayınları.
- Bora, T. (2022). Yakup Kadri'nin Batı görüşü: Garp medeniyeti ve "şuursuz garpperestlik". In Y. Çakmak & Ö. Dikmen (Eds.), Huzursuz Bir Ruhun Panoraması: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun edebiyat

- ve düşünce dünyası (pp. 17–42). İletişim yayınları.
- Caymaz, B. (2008). Türkiye’de vatandaşlık resmî ideoloji ve yansımaları. İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları.
- Cezar, M. (1981). Güzel sanatlarda gelişme ve kitlelere yayılmasında laikliğin yeri. Uluslararası Atatürk Konferansı: Bildiriler. (6–14). İstanbul.
- Cezar, M. (1983). Güzel Sanatlar Akademisi’nden 100. yılda Mimar Sinan Üniversitesi’ne. Güzel Sanatlar Eğitiminde 100 Yıl. (5–84). İstanbul.
- Copeaux, E. (1998). Türk tarih tezinden Türk İslam sentezine (A. Berktaş, Çev.). Tarih Vakfı yurt yayınları.
- Çıkar, M. (1997). Hasan Âli Yücel ve Türk kültür reformu. Türkiye İş Bankası kültür yayınları.
- Çoker, F. (1983). Türk Tarih Kurumu: Kuruluş amacı ve çalışmaları. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Daver, B. (1955). Türkiye Cumhuriyeti’nde laiklik. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları.
- De Amicis, E. (2021). İstanbul (B. Akyavaş, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Duverdier, G. (1992). İlk Türk basımevinin kuruluşunda iki kültür elçisi: Savary de Brèves ile İbrahim Müteferrika (T. Acaroğlu, Çev.). Belleten, 56(215), s. 275–306. <https://doi.org/10.37879/belleten.1992.275>
- Erkek, M. S. (2015). II. Meşrutiyet döneminde Avrupa’ya gönderilen Osmanlı talebeleri. In XVI. Türk Tarih Kongresi: 20–24 Eylül 2010, Ankara (Cilt 4, ss. 761–781). Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Ersanlı, B. (1996). İktidar ve tarih Türkiye’de resmî tarih tezinin oluşumu 1929-1937. Afa yayınları.
- Fortna, B. C. (2013). Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde okumayı öğrenmek (M. Beşikçi, Çev.). Koç Üniversitesi yayınları.
- Gelvin, J. L. (2011). The modern middle east: A history, Oxford University press.
- Genç, R. (2005). Türkiye’yi laikleştiren yasalar: 3 Mart 1924 tarihli Meclis müzakereleri ve kararları. Atatürk Araştırma Merkezi yayınları.
- Gençoğlu, M. (2008). Osmanlı Devleti’nce Batı’ya eğitim amacıyla gönderilenler – bir grup biyografisi araştırması (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gençoğlu, M. (2015). Sultan II. Abdülhamid’in yurtdışı eğitim politikası. Kırıkkale Üniversitesi sosyal bilimler dergisi, 4(2), s. 33–73.
- Gündüz, M. (2008). Son dönem Osmanlı aydınlarının yeni birey ve toplum oluşturma düşünceleri. Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, 18(51), s. 137–170. DOI: 10.32704/erdem.2008.51.137
- Gökberk, M. (1983). Aydınlanma felsefesi, devrimler ve Atatürk”, çağdaş düşünce ışığında Atatürk, (292-302). Eczacıbaşı yayınları.
- Gündüz, M. (2008). Son dönem Osmanlı aydınlarının yeni birey ve toplum oluşturma düşünceleri. Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, 18(51), s. 137–170. <https://doi.org/10.32704/erdem.2008.51.137>
- Güner, K. (2014). Modern Türk Sanatının Doğuşu Konstrüktivist Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültür ve İdeoloji, Kaynak yayınları.
- Güran, T. (2011). Osmanlı Devleti’nin ilk istatistik yıllığı, 1897. Devlet İstatistik Enstitüsü yayınları.
- Gürçağlar, Ş. T. (2018). Türkiye’de çevirinin politikası ve poetikası 1923-1960 (T. Demirel, Çev.). Türkiye İş Bankası yayınları.
- Hacıbrahimoğlu, I. Ç. (2012). Cumhuriyet ve hümanizma algısı. Türkiye İş Bankası yayınları.

- Hanioğlu, M. Ş. (1981). Bir siyasal düşünür olarak doktor Abdullah Cevdet ve dönemi. Üçdal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). Batıcılık. In Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 5, ss. 1382–1388). İletişim yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1992). Batılılaşma. In Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 5, ss. 148–152). Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Heyworth Dunne, J. (1939). Rifā'ah Badawī Rāfi' al Ṭaḥtāwī: The Egyptian revivalist. Bulletin of the school of oriental and African studies, 9(4), s. 961–967. <https://doi.org/10.1017/S0041977X00135074>
- Heyworth Dunne, J. (1940). Rifā'ah badawī rāfi' al Ṭaḥtāwī: The Egyptian revivalist. Bulletin of the school of oriental and African studies, 10(2), 399–415. <https://doi.org/10.1017/S0041977X00087590>
- Hobsbawm, E. (1999). İmparatorluk Çağı: 1875 1914 (V. Aslan, Çev.). Dost Kitabevi yayınları.
- Hourani, A. (1962). Arabic thought in the liberal age: 1798-1939. Oxford University press.
- Işıktaş, B. (2018). Peygamber'in dâhi torunu: Şerif Muhiddin Targan, modernleşme, bireyselleşme, virtüozite, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları.
- Işın, E. (1985). Osmanlı modernleşmesi ve pozitivizm. In M. Belge (Ed.), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 2, ss. 352–362). İletişim yayınları.
- İğdemir, U. (1973). Cumhuriyetin 50. yılında Türk Tarih Kurumu. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- İnan, R. (2016). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e gençlik süreli yayınları. Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi, 9(43), s. 310–325.
- Jaschke, G. (1972). Yeni Türkiye'de İslâmlık (H. Örs, Çev.). Bilgi yayınevi.
- Kabakçı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve Türk sosyolojine etkisi. Türkiye araştırmaları literatür dergisi, 6(11), s. 41–60.
- Kansu, A. (2017). 1908 devrimi. İletişim yayınları.
- Kara, İ. (2003). Din ile modernleşme arasında çağdaş Türk düşüncesinin meseleleri. Dergâh yayınları.
- Kara, M. (1998). Doğumunun 100. yılında Mevlevî bir maarif vekili: Hasan Âli Yücel. Dergâh, 100, s. 26–32.
- Kayalı, K. (1997). Bir Türk aydınınının trajik portresi. Tarih ve Toplum, 28(166), s. 13–18.
- Kaygana, M., & Yapıcı, M. (2010). İdeolojik bireylerin yetiştirilmesinde tiyatronun rolü. Turkish studies: International periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic, 5(2), s. 373–602.
- Lewis, B. (1982). The muslim discovery of Europe. Phoenix press.
- Lewis, B. (1991). Watan. Journal of Contemporary History, 26(3/4), s. 523–533
- Mardin, Ş. (1962). The genesis of young Ottoman thought: A study in the modernization of Turkish political ideas, Princeton University press.
- Mardin, Ş. (1964). Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908. Türkiye İş Bankası yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). İdeoloji. İletişim yayınları.
- Mehmed Kâmil. (2015). Melceü't Tabbâhîn: Aşçıların sığınağı (G. Kut & T. Kut, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Menchinger, E. L. (2022). İlk modern Osmanlı: Ahmet Vâsıf'ın fikrî gelişimi (N. Elhüseyni, Çev.). Yapı Kredi yayınları.
- Mert, N. (1994). Laiklik tartışmalarına kavramsal bir bakış. Bağlam yayınları.

- Muslihiddin Adil. (1926). Cumhuriyet çocuklarına malûmât-ı vataniyye. Orhaniyye matbaası.
- Neumann, C. K. (1999). Araç tarih amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in siyasi anlamı (M. Arun, Çev.). Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Okay, O. (1994). Batı medeniyeti karşısında Ahmet Mithat Efendi. Millî Eğitim Bakanlığı yayınları.
- Oktay, C. (2017). Âlem i medeniyetin terakkiyat ı hazırası. In Siyasi Kültür Okumaları (pp. 51–60). İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları.
- Ortaylı, İ. (2005). İmparatorluğun en uzun yüzyılı. Alkım yayınları.
- Ortaylı, İ. (2012). Yakın tarihin gerçekleri. Timaş yayınları.
- Ozankaya, Ö. (2019). Türkiye'de laiklik. Cem yayınları.
- Ölmez, A. (2020). Batı'yı anlatan ilk Osmanlı metinlerinde "Batı bilgisi"nin yorumlanması. Osmanlı medeniyeti araştırmaları dergisi, (6/11), s. 178–179.
- Özbudun, E. (1981). The nature of the Kemalist political regime. In A. Kazancıgil & E. Özbudun (Eds.), Atatürk: Founder of a modern state (pp. 79–102). C. Hurst & Company.
- Özen, S. B. (2019). Erken Cumhuriyet dönemi çocuk yayınlarında çocuklara yönelik adab-ı muâşeret, görgü ve nezaket kuralları. Cumhuriyet tarihi araştırmaları dergisi, (29), s. 59–86.
- Özertim, S. N. (1973). Atatürk'ün Devrim İçin Söyledikleri Atatürk ve devrim. Halkevleri yayınları.
- Özman, A. (2002). Hasan Âli Yücel. In U. Kocabaşoğlu (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık (pp. 358–363). İletişim yayınları.
- Öztan, G. G. (2019). Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası. İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları.
- Pekin, A. K. (2010). Emin Barın çizgiden dışarı. Boyut yayınları.
- Rado, Ş. (ts.). Türk Hattatları. Yayın matbaacılık.
- Rasimoğlu, C. G. İ. (2019). Erken Cumhuriyet döneminde sağlıklı bireyin inşası: Pronatalist politikalar, çocuk sağlığı ve verem. İstanbul Üniversitesi sosyoloji dergisi, 39(2), s. 329–357.
- Resmî A. (2011). Hulâsatü'l-İ'tibar: A summary of admonitions: A chronicle of the 1768-1774 Russian-Ottoman war (E. L. Menchinger, Trans. and Transcr.). The ISIS Press.
- Sarioğlu, M. (2008). Bir cumhuriyet aydını Mehmet Ali Kâğıtçı. Türkiye İş Bankası yayınları.
- Sawaie, M. (2000). Rifâ'a Rafi' al-Tahtawi and his contribution to the lexical development of modern literary Arabic. International journal of middle east studies, 32(3), s. 395–410.
- Sayar, A. G. (2002). Hasan Âli Yücel'in tasavvufi dünyası ve mevleviliği. Ötüken yayınları.
- Sinanoğlu, S. (1988). Türk hümanizmi. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Solnon, J. F. (2013). Sarık ve İstanbul: Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa: 14-20 yüzyıllarda çatışma ve karşılıklı hayranlık (A. Berktaş, Çev.). Doğan Kitap.
- Şaylan, G. (1986). Türkiye'de kapitalizm bürokrasisi ve siyasal ideoloji. Verso yayınları.
- Şeker, Ş. (2014). Tanzimat fikri ve edebiyat: Siyasi fikirlerin Türk romanına yansımaları. Dergâh yayınları.
- Şengör, A. M. C. (2021). Hasan Âli Yücel ve Türk aydınlanması. Türkiye İş Bankası yayınları.
- Şişman, A. (1986). Mekteb i Osmânî (1857–1864). Osmanlı Araştırmaları, 5(5), s. 83–160
- Şişman, A. (2004). Tanzimat döneminde Fransa'ya gönderilen Osmanlı öğrencileri 1839-1876. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Şişman, A. (2009). Egyptian and Armenian schools attended by Ottoman students in Paris. Sosyal bilimler dergisi, 2(1), s. 1–10. Uşak Üniversitesi yayını.

- Tanör, B. (1997). Kuruluş: Türkiye 1920 sonraları. Cumhuriyet yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1956). XIX. asır Türk edebiyatı tarihi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları.
- Tekeli, İ. (2002). Türkiye’de siyasal düşüncenin gelişimi konusunda bir üst anlatı. In U. Kocabaşoğlu (Ed.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık (Cilt 3, pp. 19–42). İletişim yayınları.
- Toprak, Z. (2012). Cumhuriyet ve antropoloji. Doğan kitap.
- Tunaya, T. Z. (1948). Amme hukukumuz bakımından İkinci Meşrutiyetin siyasi tefekküründe Garbcılık cereyanı. İstanbul Hukuk Fakültesi mecmuası, 14(3 4), s. 585–630.
- Tunaya, T. Z. (1960). Türkiye’nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri. Yedigün matbaası.
- Turan, İ. (1971). Cumhuriyet tarihimiz: Temeller, kuruluş, millî devrimler. Çağlayan yayınları.
- Turan, N. S., & Işıktaş, B. (2015). The deadlock of nation state: The problem of nationalisation of music during the early Republican era in Turkey. Rast müzikoloji dergisi, 3(2), s. 953–968.
- Turan, N. S. (1998). Türkiye’de çağdaşlaşma ve müzik [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Turan, N. S. (2004). Hilafetin tarihsel gelişimi ve kaldırılması. Altın yayınları.
- Unat, F. R. (1961). Hasan Ali Yücel. Belleten, 25(98), s. 291–306. <https://doi.org/10.37879/ttkbellekten.1259271>
- Uzunçarşılı, İ. H. (1938). Selim III’ün veliht iken Fransa Kralı Louis XVI ile muhabereleleri. BELLETEN, 2(5 6), 191–246. <https://doi.org/10.37879/ttkbellekten.1429278>
- Ülken, H. Z. (2011). Uyanış devirlerinde tercümenin rolü. Türkiye İş Bankası yayınları.
- Üstel, F. (2011). Makbul vatandaşın peşinde: II. Meşrutiyet’ten bugüne vatandaşlık eğitimi, İletişim yayınları.
- Yolcu, S. (2019). Cumhuriyet misyonerleri 1930 – 1946 arası Türkiye’de bir politik özne olarak gençlik inşası. Vakıfbank Kültür yayınları.
- Yücel, H. Âli. (1998). Geçtiğim günlerden. İletişim yayınları.

